

Ofanziva pobjede

(4. april - 15. maj 1945)

U oči aprilske ofanzive, koja će dovesti do pobjede narodnooslobodilačkog pokreta i definitivnog sloma okupatorskih i svih kolaboracionističkih snaga u Jugoslaviji, bilo je lijepo vrijeme: danomice sve toplije. Posljednja kiša - uistinu, bila je to susnežica - prije ofanzive padala je 23. januara. Čak ni oblaka nad Sremom nije bilo od 7. februara. A onda, kad su 6. proleterska ili. udarna divizija s Konjičkom brigadom 1. armije JA krenule u prvu fazu načinjavanja utvrđenog fronta koji je ime dobio po svojoj centralnoj zoni, to jest po Sremu, zaredala je obilata kiša, studena i silno napasna; nije prestajala šest dana zaredom, od pokreta iz Adaševaca 4. aprila do 10. aprila 1945. godine.

Pripremana za ofanzivu od januara, 1. armija Narodnoslobodilačke vojske Jugoslavije, odnosno - od 1. marta Jugoslavenske armije, u ofanzivu je ušla sa tri divizijske grupe: jedna je nastupala u centralnoj zoni Srema, sa zadatkom da probija najutvrđeniji sektor fronta i s planom da se posljednja uključi u ofanzivu, druga je nastupala kroz bosutske močvarne šume ulazeći u ofanzivu, osam dana prije nego što će doći do udara u centralnoj zoni fronta, a treća je nastupala, uključujući se u borbu prije drugih snaga JA, preko Semberije i Brčkog, sa zadatkom da iz Bosne forsira Savu.

Bilo je zamišljeno, što će se i ostvariti, da »bosanska grupa« divizija 1. armije krene preko Save u isto vrijeme kad preko Drave i (manjim dijelom snaga) preko Dunava iz Baranje i Bačke udare divizije 3. armije JA. Razložno je očekivano da će krilni manevar primorati neprijatelja da oslabi svoje položaje u najutvrđenijoj, centralnoj zoni fronta koji je povezan od Miholjca niz Dravu do njenog ušća, pa niz Dunav, do Mohova, a onda preko Srema u visini Tovarnika preko bosutskih šuma do Save, te od Save na jug kroz Bosnu.

Sremsku zonu tog povezanog fronta držao je 34. armijski korpus s tri njemačke divizije (22,41 i 117), s 3. i 12. ustaško-domobranskom divizijom, 963. tvrđavskom brigadom i nekoliko borbenih grupa Vehrmahta, i 1. pukom Ruskog zaštitnog korpusa. Ukupno njemačko-kvislinške snage na sremskom frontu, koji je, osim Srema, obuhvatao i bosansku Posavinu i Semberiju, imaju u aprilu 1945. godine oko 100.000 vojnika, sa više od 700 topova, veliki broj teškog i lakog naoružanja i preko 700 vučnih i transportnih vozila.

Najutvrđenija linija obrane išla je od Mohova do Lipovca u širini od oko 30 kilometara. Ta linija obrane je imala dva fortifikacijski utvrđena položaja; tu su bile linije nazvane »nibelunška« i »zelena«. U planiranju završne ofanzive JA bilo je zamišljeno da treba »izbeći fron-

talni napad svim snagama kroz jako utvrđenu i miniranu sremsku zonu, te grupisati glavne snage na slabije zaštićenim bokovima naprijateljske obrane, odakle će se napad razvijati mnogo povoljnije«. ¹³⁴⁶ Prema tom planu, 3. armija pod komandom Koste Nađa je morala dio njemačko-kvislinških snaga privući na sebe nastupajući prema Osijeku, a grupa divizija 1. armije prodorom s juga, od Brčkog, preko Save i uz Savu prema Županji preko bosutskih šuma. »Krilne grupacije imale su dva osnovna zadatka: prvo, da svojim dejstvom olakšaju frontalni proboj utvrđene zone i tako omogućće snagama u probou da uđu što prije u operativnu dubinu i pređu u gonjenje neprijatelja i drugo, ako iz bilo kojih razloga Nijemci ne budu savladani u utvrđenoj zoni, krilne grupacije trebalo bi da se spoje duboko u pozadini utvrđene srijemske zone i, na taj način, potpuno okruže neprijateljeve snage, napadnu ih s leđa i pristupe uništenju, uz istovremeno nastupanje i širenje zone sigurnosti u pravcu Našica, Đakova i Slavenskog Broda«. ¹³⁴⁷ U takvom planu 6. proleterska divizija, zajedno s 11. udarnom divizijom i Konjičkom brigadom, nad kojima je, »radi boljeg usklađenja operacija i jedinstvene komande«, komanda povjerena general-majoru Đoki Jovaniću, ¹³⁴⁸, ima zadatak da - prodirući kroz najneprohodniju zonu Srema, preko močvara bosutskih šuma, pravcem Morović - Lipovac - Strošinci - Vrbanja - Županja, osigura mostobran na sjevernoj obali Save, nasuprot Brčkog, kako bi omogućila jedinicama »bosanske grupe« divizija 1. armije (5. krajiška, 17. istočno-bosanska i 2. udarna divizija) da brzo, odmah posle oslobođenja Brčkog, forsiraju Savu. General-lajtnant Peko Dapčević, koji je u ofanzivu pod neposrednom komandom poveo »bosansku grupu« divizija, očekivao je od »bosutske grupe« divizija »da stvori povoljniji položaj našoj Armiji za dalje i šire operacij«. ¹³⁴⁹ U očekivanju da će »bosutska grupa« sadejstvovati 2,5 i 17. diviziji u zauzimanju Brčkog, odnosno da će »po likvidaciji neprijateljskog garnizona Brčkog razviti dalje ofanzivne operacije prema Vinkovcima i Županji«, ¹³⁵⁰ 1. ličkoj proleterskoj brigadi je namijenjen zadatak da »napadne i ovlada s. Batrovci i s. Lipovac, s tim da pomenuta sela zadrži u svojim rukama radi daljih ofanzivnih operacija«. ¹³⁵¹

Mada je dugo pripreman, plan akcije 1. brigade je izrađen tek poslije pokreta brigade prema polaznim položajima, 4. aprila. Štab divizije je tako odredio zatraživši od štaba brigade da svoje namjere obrazloži do podne 4. aprila. ¹³⁵² Brigada je ojačana divizionom minobacača 120 mm. ¹³⁵³

Bosutska zona, kroz koju je u aprilskoj ofanzivi nastupala 6. proleterska divizija, ima oko 900 kvadratnih kilometara. Sava je na jugu, Bosut i Spačva na sjeveru zone; zapadni izlaz određuje linija Otok -

•346) h direktive generalštaba JA od 9. aprila 1945.

1347) Milutin Morača, Operacije Prve i Treće armije u završnoj ofanzivi oslobođenja Jugoslavije, zb. *Za pobjedu i slobodu*, knj. 9, Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Beograd 1976, str. 128/129

¹³⁴⁸) Zb. NOR, XI/1,156

¹³⁴⁹) Zb. NOR, XI/1,156

1350) A VII, 798, 9-4/1

¹³⁵) Zb. NOR, IX/1,121

¹³⁵²) MRJ, 433. III, 303/3

1353) A VII, 798, 9-3/1

Županja. U proteklih devedeset dana pažnja i izviđačkih grupa i kompletnih jedinica 6. divizije bila je usmjerena prema ovoj zoni ispresjecanoj bezbrojem iječica, s mnogo močvara, kanala, podzemnih voda i bara. Voda i šume, to je bosutska zona. Kretanje u kišnim periodima, a tako je bio poslije 4. aprila, izuzetno je otežano. Puteva s tvrdom podlogom gotovo i nema, osim na pravcu Brčko - Posavski Podgajci - Županja - Vinkovci. U pravcu nastupanja 1. brigade vode tri slaba šumska drumca: savski nasip je jedan od tih puteva (Sremska Rača - Jemena - Račinovci) drugi put vodi od Morovića prema Strošincima i Drenovcima, a treći, takođe od Morovića, dolinom Studve na Soljane i Vrbanju. Zemljište izuzetno teško za napad, a idealno za obranu, čak i onda kad je odnos snaga napada prema snagama obrane bio neuporedivo povoljniji za napad.

Prva brigada je iz Adaševaca prema polaznim položajima krenula u 8 sati 4. aprila, poslije smotre. Put dug dvadesetak kilometara bio je »težak zbog vode i močvara«. ¹³⁵⁴ Koliko je tačno boraca u tri bataljona i pratećim jedinicama 1. brigade 4. aprila ne znamo pouzdano, ali ako je suditi po naoružanju 6. proleterske divizije ¹³⁵⁵ bilo ih je oko 3000.

Polazne položaje bataljoni su zaposjeli u 20 sati 4. aprila »Marko Orešković« napada Lipovac, »Božidar Adžija« Batrovce, a »Pekiša Vuksan« je s dvije čete u brigadnoj rezervi, a s jednom četom napada kudjeljaru između Lipovca i Batrovaca. Bataljoni su međusobno povezani telefonskim linijama, ali će i pored toga kuriri imati mnogo teškog posla. ¹³⁵⁶

Napad na Lipovac i Batrovce podržavala je artiljerijska brigada 6. proleterske divizije. ¹³⁵⁷ Komandant te brigade, od novembra 1942. do sredine februara 1943. komandant 2. bataljona »Pekiša Vuksan«, Ilija Palija ¹³⁵⁸ i pomoćnik komesara Dako Barać izišli su na polazne položaje zajedno s Milošem Čankovićem, Milanom Grubićem i Mirkom Medićem Cukićem. Njih su, kao i borce koje su vodili u završnu ofanzivu narodnooslobodilačkog rata, vezale bezbrojne niti prisnog drugarstva koje potire sve razlike i svako nerazumijevanje. Kaljeni u istim jedinicama i borbama, bili su svikli da ništa od uočenog ne prećute, da ni jednu situaciju podložnu kritici ne previde, da ni jedan odnos, ako nije bio po mjeri morala revolucionarnog shvatanja, ne otrpe, ali u oštrini njihove kritičke analize, nikad nije bilo zadnje primisli, nikad sumnje u čovjeka. Vjerovatno otud trajnost takvih prijateljstava.

O neprijatelju, uza svu neprestanu aktivnost izviđača i naporno zalaganje obavještajaca, čak i uz uvjerenje pretpostavljenih štabova da imaju relevantne informacije, nije se mnogo znalo. Štab armije, a po

¹³⁵⁴> Isto, (9-1/1

¹³⁵⁵ sve jedinice 6. proleterske divizije su uoči ofanzive imale 7258 pušaka razne proizvodnje (najviše karabina kalibra 7,62), 128 snajperskih i 2 tromblonske puške, 2488 poluautomatskih pušaka i strojnica, 878 raznih pištolja, 630 puškomitraljeza i 60 mitraljeza i 86 protivtenkovskih pušaka i 1 protivtenkovski bacač, 157 raznih bacača, 12 protivavionskih mitraljeza i 10 protivavionskih topova, 19 topova i 3 haubice. (Zb. NOR, XI/1, 85).

¹³⁵⁶ AVII, 800, 12-50/10

¹³⁵⁷> Zb. NOR, XI/1, 278

¹³⁵⁸ za nj je baš onog aprila pisano da je »široka srca, vedra duha, uvek nasmejan i raspoložen« i da je »i u najtežim trenucima ulijevao samopouzdanje«. (Šesta proleterska divizija 468, 457)

njegovim instrukcijama i štab divizije, vjeruje da se neprijatelj počeo izvlačiti iz sremskih rovova, da su položaji branjeni sa sve manjim snagama i da je »neprijatelj oslabio i u artiljeriji«. Štab divizije - uzdajući se u podatke štaba armije - obavještava 1. ličku proletersku brigadu da je neprijatelj »izvukao sa svog lijevog krila 117. njemačku diviziju«. ^{U59)} O neprijatelju na pravcu planiranog prodora 1. brigade aproksimativno je rečeno da se »sastoji od Nijemaca, ustaša i bjelogardejaca«. ¹³⁶⁰⁵ Tako 1 u Lipovcu i u Batrovcima. Neprijatelj je bio znatno jači od pretpostavki o njemu. Između Spačve i Save, u rajonu dejstva »bosutske grupe« divizija, do 5. aprila je bilo nešto više od 4000 njemačkih i kvislinških vojnika, a između 5. i 7. aprila u taj rajon štab 34. armijskog korpusa dovlači još dva grenadirska puka ojačana artiljerijom i jedan fizilirski bataljon. U selu Lipovcu, na desnoj obali Bosuta i kod ušća Spačve, štiteći prilaze i Lipovcu i Apševcu, na položajima koje je 1. brigada bila zaposjela 4. januara, a napustila u vrijeme druge njemačke januarske ofanzive, bili su dijelovi 41. pješadijske tvrđavske divizije, i to njen Njemačko-arapski bataljon. Sjevernokavkaski bataljon 41. divizije, ojačan četom 1230. puka i artiljerijom, držao je položaje u Batrovcima, oslođen na obje obale Bosuta. Od ustaško-domobranskih jedinica između Spačve i Save bili su dijelovi 3. i 12. divizije. Takođe, na tim položajima su i dijelovi Ruskog zaštitnog korpusa. Uoči ofanzive, saznalo se da su ti položaji branjeni artiljerijom, ali nije se precizno znalo da samo u Lipovcu drži 2 brdska topa, jedan protukolski top i dvije baterije teških minobacača. Osim toga, ispred svih položaja bila su gusta minska polja, a ispred lipovačkih rovova bile su i prepreke od bodljikave žice.

»Marko Orešković« je u napadu na Lipovac krvario kao u svojim najtežim borbama. Komandant 1. bataljona snažni Nikola Pavković, vodio je bataljon uzorito vješto. Jednako u njega kao i u komesara Damjana Zorića, koji je s mnogo darovitosti opisivao ljude i bojeve, borci su imali najveće povjerenje. Obojica su, Pavković i Zorić, kao i njihovi najbližiji saradnici, uoči pokreta razložno računali na velike gubitke. Ulazeći u lipovačke močvarne šume, komesar Zorić je - reći će kasnije - »naprosto fizički osjećao prisustvo smrti«. Ne bi pouzdano mogao objasniti razlog, ali je silno slutio da će poginuti baš oni koje je svakako želio zaštititi. Jedan od tih je bio osamnaestogodišnji vodnik Pajo Bursać komesarov komšija iz Ličke Kaldrme. Nad odrom Pajinog brata Miće, u Valjevu, dao je obećanje: »Barem ćemo Pajinu sačuvati, sigurno ćemo ga sačuvati!« Možda stoga, u strahu za Pajinu, sve vrijeme u mrklom mraku traži mladića i nastoji da ga zadrži uza se.

Ide se sporo. Teško je kroz močvare. Ljudi su potpuno mokri, ne samo zbog provale oblaka, nego i zbog močvarnog zemljišta.

Noć 4. i 5. aprila je spojila Damjana Zorića, Slavka Plećaša, komandira čete automatičara, i kurirskog komandira Pajinu Bursaća. Kroz mutnu vodu bauljaju jedan uz drugog, na samom čelu bataljona. Još je, računaju, dosta vremena do vremena dogovorenog za početak napada. No, akcija nije išla po planu. Na različite načine postavljene,

B59) A VII, 798, 9-1/

¹³⁶⁰⁵) Isto, 800, 12-51/10

njemačke nagazne mine su alarmirale Nijemce, bjelogardejce i ustaše. Odjednom je došlo do serije eksplozija. Trenutak kasnije zaštektao su mitraljezi iz neprijateljskih rovova. U stroju 1. bataljona prvi je pogođen vodnik Pajina Bursać. »Kugla mu se zadržala u ranjenoj ruci. Komesar Damjan Zorić bolno stenje, kao da je njega pogodilo. Prihvatio je onemoćalog komandira kurira, zubima i prstima mu čupa metak iz rane...¹³⁶¹⁾ Student Đorđe Badekić (vjerovatno: Badekovski), Makedonac iz okoline Gostivara, mladić s osjećajem za suptilni humor, s baritonom opernog pjevača, također je priskočio u pomoć teško ranjenom Pajini, no njega je zaustavio njemački rafal. Ostao je na mjestu mrtav.

Tako se borba počela razgorijevati u ponoć, u noći 4. i 5. aprila prema zapisu Miloša Čankovića. Prema operacijskom dnevniku štaba 6. proleterske divizije, borba je počela u 3 sata 5. aprila.

Istovremeno se u borbu uključuju i čete 3. bataljona »Božidar Adžija«. Iz časa u čas sudar je dobivao na intenzitetu. U operacijski dnevnik brigade je unesen podatak da je 5. aprila »izvršeno niz jakih napada na neprijatelja ali su svi napadi bili odbijeni«.¹³⁶²⁾

Po močvarama i šumskim gustišima, na minskim poljima i ispred rovova oko Batrovaca i Lipovca, 5. aprila poginula su 32 borca 1. brigade. Uglavnom, svi su izvučeni s bojišta i sahranjeni u Moroviću. Ranjenih je bilo izuzetno mnogo - čak 148! Sanitet je imao posla kao nikad do tada. Dok su odjekivale posvuda postavljene mine i artiljerija »snažnom vatrom neprestano tukla«,¹³⁶³⁾ bolničari i nosioci ranjenika su ulijetali u vatru i činili ponekad naprosto nepojmljive podvige spašavajući ranjene drugove. Prethodno je u sve bolje organiziranom sanitetu divizije i brigade dogovoreno da se ranjenici »evakušu smerom Kukujevci - Sremska Mitrovica i to na taj način što će se svi ranjenici upućivati u prijemno-otpremnu stanicu Kukujevci«.¹³⁶⁴⁾

Načelnik saniteta 6. divizije kapetan Danica Rosić pamti da je »prvih dana ofanzive sve funkcionisalo na najbolji način, a posle je bilo mnogo gubitaka i u sanitetu... «

Tada je svaki vod imao svog bolničara, a nije bilo bolničara koji nije završio osnovnu obuku sanitetskog usmjerenja. Osim bolničara, svaki vod je imao po dva borca odabrana za nošenje ranjenika. Cete su imale po četvoricu nosilaca ranjenika, a bataljonsko previjalište - osam. Danica Rosić je uoči ofanzive obavijestila armijsko sanitetsko rukovodstvo da svaki bataljon u 6. proleterskoj diviziji ima referenta saniteta, zamjenika referenta, higijeničara, po tri previjačice u previjalištu, a »pored ovih postoje još i dva odgovorna druga kao vođe patrola. U bataljonu tako postavljen sanitet sačinjava sanitetski vod sa svojim vodnikom«.

Sav brigadni sanitet je bio svrstan u sanitetsku četvu. »Svaka brigada ima dobro organizovano brigadno previjalište«, sa 60 ljudi. »Svako brigadno previjalište ima svog lekara«, a »brigadni sanitet ima referenta

1361) viasta Švarcmajer, Ljudi i legando, »Arena« br. 200, str. 6

1362) z b NOR, XI, 1, 278

1363) I s t o

1364) > Zbornik dokumenata i podataka sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, knj. 7, Beograd 1967, str. 56

saniteta, higijeničara i apotekara, zamenika referenta saniteta i zamenika apotekara«, U brigadi uoči ofanzive »nema ni jednog vodnog ni čet-nog bolničara koji nije prošao kroz bolnički kurs. Sve drugarice previjačice u bataljonskim i brigadnim previjalištima, kao i u ambulanti i bolnici lakih ranjenika, završile su niži ili srednji sanitetski kurs«. ^{1365>}

Da nije bilo tako dobro organiziranog saniteta i da se svaki pripadnik te službe nije maksimalno zalagao, gubici bi i 5. aprila i svih narednih dana ofanzive bili neuporedivo veći.

Od početka 5. aprila juriši ne prestaju. U dva navrata presijecana je ispred Lipovca bodljikava žica. Vod Svetolika Mihailovića koji će tu poginuti 7. aprila bio se čak domogao prednjih linija lipovačkih rovova, ali ipak očekivanog uspjeha nije bilo. Napadi su nastavljeni i padom mraka. Miloš Čanković zapisuje da je »jaka i žestoka borba trajala cijelu noć«. Štab brigade je ocjenio da uspjeha nije bilo »iz razloga što je neprijatelj bio jako utvrđen bunkerima, ispred kojih su velika minska polja, bodljikava žica, a uz to brisanost terena velika«. ^{1366,}

Ni poslije 24 sata žestina boja nije smanjena. Borba je, bit će javljeno štabu divizije, i 6. aprila »vođena preko čitavog dana«, a bila je »žestoka naročito kod Batrovaca«, ^{1367,} gdje je napadao 3. bataljon »Božidar Adžija«, ojačan 5. aprila vodom političkih delegata vodova, koji su upravo bili završili politički kurs pri štabu divizije.

Drugog dana ofanzive iz 1. brigade je, više na položajima ispred Batrovaca nego ispred Lipovca, poginulo 36 boraca. Ranjenih je 114 ^{1368,} Nešto zapadnije, u rajonu Vrbanje, tada se u ofanzivu uključila kompletna 6. proleterska divizija; 6. aprila imala je 244 izbačena iz stroja (62 mrtva).

»Oko 17 sati« 6. aprila, piše u dnevniku komandant 1. brigade Miloš Čanković, »ranjen je komandant III bataljona Jovanić Đoko. Istog dana ranjen je major Ilija Palija (umro je istog dana). Oko 18 sati zauzeti Batrovci. Zarobljeno 80 neprijateljskih vojnika i 15 šaraca i ostale spreme. Na našoj strani veliki gubici... «

Boj za Batrovce je uspješno okončan.

Ulazak u rovove oslonjene na obale Bosuta i Spačve skupo je plaćen. Ali bez Batrovaca dalje se nije moglo. Prolaz kroz utvrđenu zonu je otvorila grupa bombaša koje je vodio zamjenik komandira čete Nikola Popović, bravar iz Bosanske Gradiške, koji se brigadi priključio na njenom maršu za Srbiju, vrativši se s liječenja iz Italije. Osim zastavnika Nikole Popovića, u grupi bombaša je bio i zastavnik Nikola Javorina, rođen u porodici soluskog dobrovoljca u Banatskom Karadorđevu. Poginuli su jedan pored drugog. Zahvaljujući njihovom podvigu, u Batrovce se »probio i uklinilo se u mesto vod kojim je komandovao Jovo Obradović zvani Jovonja. Pod zaštitom artiljerijske i minobacačke vatre primakao se do utvrđenih zgrada, obasuo ih ručnim bombama, a onda izvršio juriš i stvorio prodor u koji su docnije ubačene i ostale jedinice. Posebno su se istakli hrabrim držanjem u borbi politički delegati, koji

"ŠTTsto, 230-235

¹³⁶⁶) AVII, 800, 12-51/10

7) zb, NOR, XI/1, 278

¹³⁶⁸) AVII, 800, 12-51/10

su bili slušaoci političkog kursa pri štabu 6. divizije u Šidu... Pet ih je poginulo u borbi za Batrovce. Bili su to sve članovi Partije, mladići sa puno poleta i idealizma.«¹³⁶⁹

U proboju u utvrđene Batrovce, uz zastavnike Popovića i Javorinu i petoricu delegata vodova, poginuo je Jovan Stanisavljević, mehaničar iz Popine, komandir voda. Misleći da je komandir voda tek ranjen i da bi ga mogao spasiti, na čistinu, gdje je ležao već mrtav Stanisavljević, zaletio se jedan od mladih Makedonaca, Đorđe Andrejević (vjerovatno Andrejevski). Pao je rafalom sasječen dva metra ispred Stanisavljevića. Trenutak kasnije tu je poginuo i četni bolničar Radovan Matić. Tada je s čitavim vodom u juriš krenuo vodnik Franc Košak, ali i on gine. Ispred bunkera na jugoistočnom ulazu u Batrovce ostali su, jedan uz drugog, sjedinjeni u smrti, kao što su po tom jedinstvu bili snažni i u životu, Ličanin, Srbijanac, Makedonac i Slovenac...¹³⁷⁰

Za prodor u Batrovce nemalu zaslugu imaju i artiljerci. Neposrednim gađanjem uspjevali su da precizno tuku najopasnije vatrene tačke obrane. Inženjerska četa 1. brigade i divizijski inženjerski bataljon, koji je po četvrtoaprilskom naređenju štaba divizije dobio »zadatak da vrši prebacivanje snaga I brigade preko r. Bosut, da vrši evakuaciju ranjenika I brigade preko r. Bosut, da daje jedan vod obaveštajnom oficiru divizije kapetanu (Luki) Martinoviću radi raščišćavanja prosjeka koji su zakrčeni siječenjem stabala;«¹³⁷⁰ raščistili su, koliko god se to moglo, minska polja i zone s bodljikavom žicom.

Prvi bataljon nije u borbi za Lipovac ulagao manje napora i boračkog umijeća, ali nije uspio ući u njemačke rovove. Nisu sačuvani izvještaji o posebno istaknutim, ali ako je suditi po dubini prodora u neprijateljski raspored, najviše su učinile bombaške grupe pod komandom komandira voda Svetolika Mihailovića i delegata voda Đure Ušljebrke, te desetine Jozefa Putnika i Antona Kostnika. U jednom od tih juriša vodnik Mihailović je poginuo. Poginuo je i desetar Putnik, a Đuro Ušljebrka, Dalmatinac odrastao u Beogradu, gdje je dosegao ugled vrhunskog sportiste, i Anton Kostnik teško su ranjeni.

U Lipovcu, odnosno ispred Lipovca, »neprijatelj se jako utvrdio i branio položaj« tako »uporno i žestoko«, zapisao je u dnevniku Miloš Čanković, da se mnogo nije dalo učiniti, iako je - to je podatak iz operacijskog dnevnika - »u toku dana izvršeno više napada«.

Drugog dana boja za Lipovac, ispred gusto pletene bodljikave žice i na minskim poljima oko Lipovca, ginuli su i borci 2. bataljona »Pekiša Vuksan«. Miloš Čanković i Simo Baškot izvanredno organiziraju napad. Sve snage su izvedene iz rezerve. Napade će u noći 6. i 7. aprila pojačati i 3. bataljon, koji je prethodno pomogao inženjercima da očiste minska polja oko Batrovaca. Borba je nastavljena i tokom dana 7. aprila. Iz borbenog stroja 1. brigade toga dana su izbačena 93 borca. Ispred lipovačkih rovova i bunkera toga dana ih gine 31. Poginuo je i jedan od najsposobnijih komandira četa, Nina Prijić. Njega i njegovu sestru Soku, bolničarku u 1. bataljonu, svi su znali po ljepoti i dobroti. Mrtvog

¹³⁶⁹> Dane Čuić, n.d. 468

¹³⁷⁰ A VII, 800. 12-51/10

¹³⁷¹ Zb. NOR, X/1,279

komandira Ninu Prijića je iz okršaja na rukama iznio zamjenik komandanta bataljona kapetan Rade Krajnović Krajina. Kapetanov lijevi obraz je imao duboku brazgotinu od rane zadobijene u boju za Valjevo. Zapamćen je kako 7. aprila jeca bez suza i kako, kad je Kostić Narančiću naredivao da umjesto Nine Prijića preuzme komandu čete snagom kri-ka kaže:

- Čuvaj se, brale. Svi ćete mi izginuti...

Ostale snage 6. divizije toga su dana vodile teške borbe u rajonu Vrbanje. Čitava divizija ima 73 poginula i 222 ranjena.¹³⁷²⁾ Prodor kroz bosutsku zonu zahtijevao je ogromne napore i žrtve. Pokazalo se da je neprijatelj u bosutskim utvrđenim zonama neuporedivo uporniji i otporniji od očekivanog, da je dovoljno i odlučan da se brani i jak da volju provede tako da - neovisno o veličini sopstvenih gubitaka - istraje na tim položajima sve dok i posljednji vojnik 34. armijskog korpusa ne bude izvučen s ugroženih položaja na desnoj obali Save kod Brčkog. U takvoj situaciji štab 6. proleterske divizije, neprestano od štaba armije potican da sa 6. i 11. divizijom i Konjičkom brigadom razbije utvrđenu liniju između Vrbanje i Save, odlučio je da dijelovi 22. divizije blokiraju neprijatelja u Lipovcu, a 1. proleterska brigada 6. divizije da se - kao izuzetno prodorna jedinica - priključi glavnini snaga »bosutske grupe« u borbi za Vrbanju.

Do izvlačenja s položaja oko Lipovca i do pokreta prema komunikaciji Brčko - Županja - Vinkovci, što će uslijediti poslije ponovljenog zahtjeva general - lajtnanta Peka Dapčevića da »Đoko osmog rano pređe u energičan napad«, 1. lička proleterska brigada je imala 423 izbačena iz borbenog stroja: 99 poginulih i 324 ranjena, od kojih će, kao što to potvrđuju statistike, njih 4 posto umrijeti od rana.¹³⁷³⁾

Smanjeni ukupno za 423 borca, bataljoni 1. brigade su lipovačke položaje napustili u 4 sata 8. aprila. Marš na zapad će trajati neprestano šest sati, sve do močvarne bosutske šume Busevine, par kilometara sjeveroistočnije od Soljana. Tek što su kolone prispjele u tu mračnu i vlažnu šumu, vezisti su već uspostavili kontakt sa štabom divizije, koji je zahtijevao da se - u sadejstvu s 2. ličkom proleterskom brigadom - izvede napad na Vrbanju.

Vrbanju je najprije, 6. aprila, napala i osvojila 3. lička proleterska brigada pod komandom Ljubomira Medića Brzice i Gojka Milekića. No, neprijateljske snage nisu ni po koju cijenu mogle ostati bez Vrbanje, jer bi tako bile zasigurno izgubljene njemačke jedinice koje se izvlače iz Bosne pravcem Brčko - Vrbanja - Vinkovci. Dobro upravljane i racionalno raspoređivane, odlučne da na presudnim bojištima vode odsudne borbe, njemačke jedinice su vrlo brzo pojačavale one sektore fronta gdje je to bilo nejneophodnije. Sa znanjem o sadržaju radio-poruka jedinica 1. armije JA, znali su gdje će uslijediti najjači napad. Kad su lički proleter 6. aprila prodrli u Vrbanju, uslijedila su brojna pojačanja. Na taj sektor je bačen ojačani 16. puk njemačke 22. divizije.

S Čerkezima i ustašama Nijemci su izvršili napad na Vrbanju iz nekoliko pravaca. Poslije pet uzastopno izvršenih juriša, u 9 sati 7. aprila, Nijemci su ponovo ušli u Vrbanju, gdje je toga jutro 3. brigada imala

¹³⁷²⁾ Zb. NOR, XI/1,280

¹³⁷³⁾ Isto, 194

¹³⁷⁴⁾ Sanitetski zbornik 7, 360

42 poginula i 160 ranjenih. Neprijatelj je - javio je 7. aprila general-major Morača general-lajtnantu Dapčeviću, koji, začudo, nije imao neposrednu radio-vezu sa štabom »bosutske grupe« - »na čitavom Đokinom sektoru vršio protivnapade i organizovao front ispred svih sela« na liniji Sava - Đurići - Drenovci - Vrbanja.¹³⁷⁵⁾

Prije nego što će se 1. lička brigada uključiti u borbe za Vrbanju 8. aprila, u tom su rajonu ostale jedinice 6. proleterske divizije imale ogromne gubitke; čak 56 poginulih. U tim obostrano upornim sudarima pri čemu je juriš redovno odbijan kontrajurišom, uz česte borbe prsa u prsa, komandant 3. brigade Ljubomir Medić Brzica je poginuo, a u Lici popularni Dragan Rakić bio je ranjen. Komesar 3. brigade Gojko Milekić i pomoćnik komesara artiljerijske brigade Dako Barać (onda devetnaestogodišnjak) takođe su ranjeni.

Do uključjenja 1. brigade u borbe za Vrbanju, komanda njemačkog 34. armijskog korpusa je uspjela prevesti ostatak svojih snaga s južne obale Save. Koncentrišući jake snage na sjevernoj obali, neprijatelj je uspješno zaustavio prodor »bosutske grupe« divizija 1. armije JA. Da su tri divizije »bosanske grupe« smogle snaga i da su našle načina da na »repu« 34. armijskog korpusa pređu Savu odmah poslije oslobođenja Brčkog, situacija bi se i u bosutoj zoni i na čitavom sremskom frontu, znatno izmijenila. No, »bosanska grupa« divizija 1. armije tek je morala prikupljati plovna sredstva i organizirati prelazak Save.

Štab 6. proleterske divizije je 8. aprila naredio 1. brigadi da »vrši pripreme i koncentraciju snaga za novi napad« na Vrbanju, a u 4 sata 9. aprila, ponovljeno podstican od štaba armije da »energično napadne na Vrbanju i Soljane«, ¹³⁷⁶⁾ general Jovanić je telefonski naredio da sve dijelove 1. brigade uključi u borbu za Vrbanju po planu koji je utanačen u štabu divizije popodne 8. aprila.

Brigadi je trebalo manje od dva sata da se, razvijena u borbeni redak, uključi u borbe. Jedinice su bile upozorene j- zahvaljujući informaciji štaba divizije - da je neprijatelj u Vrbanji »vrlo jak i žilav u odbrani«, da je osion, žestok i da »često ide u protivnapade«. Preciznog podatka o neprijatelju u Vrbanji, zbog toga što su manji dijelovi stalno pristizali od Save i Županje, ni štab 6. proleterske divizije nije znao, ali se moglo uočiti da »neprijatelj dovlači pješadijske snage i 5 tenkova«. ¹³⁷⁷⁾ Nikola Pavković, obično mudar da odšuti neprijatne istine, ovoga puta se oporo nasmijao: »Izmjerit ćemo mi njegovu snagu i sasvim sigurno javiti štabu koliko je švapski gad jak!«

Komandant brigade i komandanti bataljona su iz Busevine pojahali ispred bataljonskih kolona. Čete 3. bataljona prvi put je, u ulozi komandanta bataljona zbog tog što je Đoko Jovanić ranjen, vodio Jovo Zavišić, koji je od 7. marta bio zamjenik komandanta »Božidara Adžije«. Taj bataljon su uvijek vodili sposobni i hrabri ljudi, kakvi su - zaredom - bili Stipe Ugarković, D Mitar Zaklan, Vladi Ciganović, Branko Rađenović Gešić, Miloš Čanković, Đoko Jovanić i, od 9. aprila 1945, Jovo Zavišić. S ostalim komandantima bataljona i Milošem Čankovićem poručnik

¹³⁷⁵⁾ Zb. NOR, XII/1, 195

¹³⁷⁶⁾ Isto, 196

¹³⁷⁷⁾ Isto, 197

Zavišić je prvi put izvršio komandantsko izviđanje 9. aprila. Na koti 85 komandanti su utanačili detalje plana napada:

Prvi bataljon je dobio sjeverozapadni pravac; osim što u tom smjeru napada Vrbanju, treba da, kilometar sjevernije od sela, presiječe put prema Lipovcu;

Treći bataljon, oslonjen na lijevo krilo krtijaša, nastupa od sjeveroistoka utvrđene položaje između pitomih brežuljaka na karti označenih kao kote 82 i 84;

Drugi bataljon je zadržan uz štab brigade, u rezervi, u šumi sjeverno od kote 81.

Komandanti su još bili na koti 85, kad je iz štaba divizije kurir donio prijepis radiograma komandanta 1. armije general-lajtnanta Peka Dapčevića, koji je preko Milutina Morače tražio:

»Đoko mora svakako očistiti Gunju i Vrbanju da bi nam omogućio prelaz preko Save.«¹³⁷⁸⁾

Uz taj tekst general-major Jovanić je dopisao samo jednu rečenicu: »Druže Miloše, moramo uzeti Vrbanju!«

Razvijajući se iz pokreta u borbeni poredak, bataljoni »Marko Orešković« i »Božidar Adžij« su u 9 sati sa sjeverozapada i sjeveroistoka napali Vrbanju. S druge strane sela u borbu se uključila 2. lička proleterska brigada. Obe brigade su uložile izuzetan napor, nisu žalile znoj na krvi, ali u Vrbanju se još 9. aprila nije moglo prodrijeti. Da bi se u tome uspjelo, trebalo je mnogo više artiljerije i granata.

Ta obrambena zona, na zapadnim izlazima iz močvarnih bosutskih šuma, između Spačve i Save, bila je do 5. aprila zaposjednuta od 3. i 12. ustaško-domobranske divizije i dva bataljona Ruskog zaštitnog korpusa (računa se da je bilo oko 4000 vojnika). Između 5. i 7. aprila, kad je počela ofanziva 6. divizije, u vrbanjski sektor su iz Bosne preko Save dovedene jedinice 22. i 41. tvrđavske divizije: tada je 47. puk pojačao obranu Gunje, 16. puk obranu Vrbanje, a 65. puk obranu Drenovaca. U Vrbanji je bio 41. fizilirski bataljon, a u susjedstvu, na frontu prema Savi, tri bataljona Ruskog zaštitnog korpusa. Obranom Vrbanje komandovao je štab 22. njemačke divizije, koja je - tučena u prethodnim borbama - u aprilu 1945. godine imala tek 6000 vojnika.

Ujutro 9. aprila, uočivši manevre 1. brigade, komandant njemačke 22. divizije je glavninu vrbanjskih snaga zadržao u bunkerima i rovovima, ispred kojih su bila gusto načičkana minska polja, a dio 16. puka i 41. fizilirskog bataljona izvukao je iz opkoljenog mjesta u šumu Boljkovo, kilometar i pol sjeverno od Vrbanje: tim lukavim manevrom ugrozio je krila i bokove »Marka Oreškovića«. Komandant »Oreškovića« Nikola Pavković je njemački manevar uočio tek kad su Nijemci već bili raspoređeni u Boljkovu. Došlo je do bliskog sudara. Tu je, savladavši dvojicu Nijemaca, Orden hrabrosti zaslužio Radivoje Ilić. Trećeg njemačkog vojnika Radivoje je zarobio, ali kad je htio da se sa zarobljenikom povuče, uletio je u grupu Nijemaca i poginuo.

U borbu se pred podne uključio i 2. bataljon »Pekiša Vuksan«. Napada u pravcu boljkovske šume i nešto sjevernije od Boljkovca, prema Landekića - stanu. Čitav štab 2. bataljona je u prvoj borbenoj liniji. Ko-

¹³⁷⁸⁾ Isto, 128

mandant Todorić naučio da juriša na čelu čete. Kasnije će biti ukoren zbog »suvišnog junačenja«. Šimo Baškot, komesar bataljona, u dva navrata je bio primoran da se bori prsa u prsa. Rukovodilac Partije u 2. bataljonu Veljo Dimić otrgao je kapetanske oznake nekog Nijemca, a sam je dobio kundakom po glavi. Zamjenik komandanta Milan Filipović bio je najuspješniji: on je zarobio njemačkog podoficira. Ipak, Boljkovo nije zauzeto. Nijemci su se zadržali na zaposjednutim položajima, kadri pri tome da često na juriše odgovaraju protujurišima. Slično je bilo i na istočnom i jugoistočnom pravcu, gdje su napadali bataljoni 2. ličke proletherske brigade.

U rano popodne 9. aprila, štabu divizije je javljeno da »napad nije uspio, jer je neprijatelj bio razvučen po salašima i šumama, odakle je manevrisao i vršio kontranapade, a predteren preko koga je vršen napad je brisan«.

U borbi za Vrbanju, 9. aprila, 1. brigada je imala 12 poginulih, 49 ranjenih i 2 kontuzovana. Citava divizija je toga dana imala 189 izbačenih iz stroja (41 poginuo).

Narednog dana, 10. aprila, 1. brigada je ponovo angažirana u borbama za Vrbanju. Toga dana komandant armije, u nervoznom iščekivanju da mu se s 5. i 17. divizijom omogući prelaz na sjevernu lijevu obalu Save u dva navrata depešama traži od načelnika štaba 1. armije: »Đoko mora likvidirati Vrbanju i Gunju u cilju osiguranja našeg prelaza«. Morača je uveče odgovorio: »Napadali smo selo Vrbanju i Đuriće i nismo uspjeli. Neprijatelj se ogorčeno brani. Našima nedostaje artiljerijska municija, 10. uveče napadamo Vrbanju i sektor Đurića, ali nismo sigurni u puni uspjeh«. Vjerovatno nije previše očekivao zbog toga što je komandant »bosutske grupe« divizija smatrao »da će on, pri sadašnjoj jačini neprijateljskih snaga na sektoru Gunja - Vrbanja, teško ovladati pomenutim sektorom«, jer »neprijatelj je na pravcu (nastupanja) VI i XI divizije stvorio front i ogorčeno se bori za svaki salaš«.

U napadima na neprijateljske položaje u Vrbanji i oko Vrbanje 10. aprila samo je nešto više uspjeha imala jedna četa »Pekiše Vuksana«, koja je vodila borbu kod Landekića - stana. S mnogo domišljatosti vođena od Markice Vojinovića i Petra Radenovića.¹³⁷⁹ Ta je četa neprimjetno podišla neprijatelju, a onda se iznenada sručila na isturene položaje dijelova 41. fizilirskog bataljona. Vojinovićeve i Radenovićeve četa je u tom silovitom napadu imala petoricu ranjenih,¹³⁸⁰ a neprijatelju su »naneseni osjetni gubitci«.¹³⁸¹

Popodne 10. aprila 1. brigadi je naredeno da obustavi daljnje napade na Vrbanju. Štab divizije joj je namijenio zadatak da uveče napadne Nijemce i ustaše u Drenovcima: 6 kilometara južno od Vrbanje, i toliko sjeverno od Gunje.

Toga dana komandant 1. armije Peko Dapčević je 5. i 17. diviziji naredio da od Brčkog forsiraju Savu i pređu na sjevernu obalu. Budući da je već 7. aprila ostao bez mostobrana kod Brčkog, komandant nje-

1379) jo njje p_{ero} Radenović koji je 1944. bio komesar Ruskog bataljona.

1380) u operacijskom dnevniku se ti podaci ne nalaze, ali je to zabilježeno u Cankovićevom dnevniku.

1381) AVII, 800, 12-56/10

mačkog 34. armijskog korpusa je odobrio razaranje mosta na Savi kod Brčkog. To je onemogućilo »bosanskoj grupi« divizija 1. armije da u dinamičnom tempu nastavi gonjenje neprijatelja. Tako se dogodilo da je »bosutska grupa« divizija primila na sebe i one neprijateljske snage koje su se povukle pred »bosanskom grupom«, pa ni uz onako velike žrtve nije više dana uspijevala da presiječe obrambenu liniju Vinkovci - Sava u rajonu Vrbanje. Neprijatelj se uporno držao sve do 10. aprila. A kad je u štabu 34. armijskog korpusa postalo jasno da je »bosanska grupa«, poslije trodnevnog čekanja, konačno prikupila plovna sredstva i da će konačno krenuti preko Save, naredio je dijelovima svoga korpusa da - ako je moguće neprimjetno - napuste dotadašnje položaje, odnosno da se povuku iz Đurića, Gunje i Drenovaca, a potom i iz Vrbanje.

Namjera štaba 34. armijskog korpusa je u potpunosti uspjela. Ni 11. ni 6. divizija nisu uočile njemačko-ustaško izvlačenje. Dok se jedinice »bosutske grupe« pripremaju da izvedu odlučujući udarac i da se, po svaku cijenu uklone u njemački raspored, neprijatelj je zameo trag i nestao. Kad 1. lička proleterska brigada, poslije opreznog podilaženja utvrđenim položajima, u 23 sata 10. aprila izbije pred Drenovce, izvidnice će tek utvrditi da »neprijatelja u Drenovcima nema«. Čak četiri sata ranije Nijemci su se povukli. S tom mogućnosti, čini se, nitko u štabovima »bosutske grupe« nije računao. Da je to očekivao i da je održavan neprestano kontakt s neprijateljem, moglo ga se sačekivati u povlačenju i tući iz zasjeda.

Povlačeći se iz sela s lijeve obale Save i iz Drenovaca, neprijatelj još nije pokazivao namjeru da želi sasvim napustiti Vrbanju. Dapače, ostavljao je dojam - privlačeći u taj rajon sve jedinice iz Gunje i Drenovaca - da duž željezničke pruge kod Vrbanje, na izuzetno utvrđenim položajima, želi pružiti odsudni otpor. Očekujući takav otpor, »bosutska grupa« je dobila zadatak da svim snagama udari prema Vrbanji i preko Vrbanje na zapad. Istovremeno se i »bosanska grupa« morala prebaciti na lijevu, sjevernu obalu Save, a 3. armija preko Drave i Dunava u Slavoniju. Proboj centralne sremske zone očekivan je u noći 11. i 12. aprila. U takvom planu, 1. lička proleterska brigada je 11. aprila dobila zadatak da se pomjeri prema željezničkoj stanici Vrbanja, a popodne 11. aprila naređeno joj je da tu stanicu »napadom svih svojih snaga svakako osvoji«.

Kad je 1. brigada krenula prema željezničkoj stanici Vrbanja, Savu je prešla 5. udarna krajiška divizija sa svim svojim dijelovima. U rajonu Drenovca povezale su se dvije krajiške divizije - 5. i 11. Odmah iza 5. divizije Savu su počele forsirati i jedinice 17. istočnobosanske divizije.

Prva brigada se 11. aprila pet sati pripremala za napad na željezničku stanicu Vrbanja. Napad je počeo u 19 sati. Prvi borbeni raspored je dobio »Pekiša Vuksan«. »Orešković« i »Adžija« su u drugom redu napada. Štab brigade je jednu četu krtijaša zadržao u rezervi, a ostale snage toga bataljona su usmjerene prema Posavskim Podgajcima, od Vrbanje na jugozapad, na rubu šumskih gustiša Sočna i Radiševo.

»Pekiša Vuksan« je usmjeren na jugoistočne prilaze željezničke stanice Vrbanja. Čete su u jednom silovitom naletu prešle predstražarske položaje, da bi se - razvijene u streljački stroj - našle na strahovito tučenoj vjetrometini. Miloš Todorčić i Simo Baškot Simo, dva iskusna lička ratnika, obično kadri da nađu procjep u neprijateljevom rasporedu, ovoga puta su već u prvom jurišu shvatili da pred njima procjepa nema. Sve što se dalo učiniti, moralo se učiniti silom. Zato tri puta zaredom vode čete u juriš. Prvi put neprijatelj je ostao u bunkerima i rovovima, a na drugi i treći juriš »Pekišinih« četa Nijemci su odgovorili kontrajurišima. Dvojica nerazdvojnih, partijski rukovodilac čete i komesar čete, potporučnici Martin Prpić, Hrvat iz Bužima, i šest godina mlađi Rade Potrebić, učenik, Srbin iz Počitelja, prilikoma drugog njemačkog kontrajuriša su sačekali Nijemce i sudarili se prsa u prsa. U tom žestokom okršaju ranjeni su i Prpić i Potrebić.

Napade »Pekiše Vuksana« su poslije 20 sati pojačavale čete »Božidara Adžije«. Neprijatelj je odolio svim napadima. Tako je bilo i na pravcu nastupanja »Marka Oreškovića«. Čete pod komandom Koste Narančića, Đure Zorića i Josipa Župana, s komesarima (odnosno v. d. komesara) Ivanom Balenom, Rafajlom Juretićem i Vladom Veinom uspjele su potisnuti Nijemce s položaja istočno od kanala što dijeli oranice i livade podgajačke od močvarnih šuma, kroz koje je prosječena željeznička pruga Vinkovci - Vrbanja - Brčko, ali ni poslije nekoliko napada nisu uspjele da se prebace preko kanala.

Napadan neprestano od 19 sati 11. aprila do jutra 12. aprila, neprijatelj u rajonu Vrbanje nije mogao ništa učiniti za svoje snage u centralnoj sremskoj zoni iako u noći 11. i 12. aprila iz Vrbanje nije ustuknuo. Štab brigade će u izvještaju štaba divizije reći da je »neprijatelj veoma uporan« iz dva razloga: a) »što mu je to uporište od velike važnosti za izvlačenje snaga iz sela Vrbanja«, b) što je to ključno čvorište »na glavnoj liniji neprijatelja koju uporno brani« utvrđen »u mnogo bunkera ispred kojih su minska polja«.

I na pravcu napada 2. i 3. bataljona, i na pravcu napada 1. bataljona, »prilaz neprijatelju je sav kroz šum«. To je rajon bezimenih kota 87,83 i 84. Utvrđena, rovovima prekopana i bunkerima ojačana linija od Vučesne bare do Sarajčeva stana. Tu je uveče 11. aprila poginulo 5 boraca, a 24 su ranjena. Nekoliko kilometara istočnije odatle, u selu Vrbanja, 2. i 3. brigada 6. divizije, ojačane Artiljerijskom brigadom, imale su čak 712 izbačenih iz stroja (21 je poginuo).

Pred jutro 12. aprila komandant divizije je od štaba 1. brigade tražio da se napadi nastave. Na položaje 1. brigade je do podne stigao i komandant armije general-lajtnant Peko Dapčević, koji, je, prešavši s 5. i 17. divizijom Savu, preuzeo neposrednu komandu i nad »bosutskom grupom«. Obaviješten o uspjelom prodoru grupe divizija pod komandom Milutina Morače u centralnoj sremskoj zoni i o forsiranju Drave i Dunava od jedinica 3. armije, general Dapčević je »bosanskoj« i »bosutskoj« grupi naredio da uporno nastave prodiranje pravcima Gunja - Županja i Gunja - Vinkovci.

Pred silinom napada 1. brigade neprijatelj se 12. aprila povukao iz željezničke stanice Vrbanja. Daljnje zadržavanje u rajonu Vrbanje Nijem-

cima je postalo izlišno, čim se Moračina grupa divizija uspjela u jednom naletu probiti čak oko 30 kilometara na zapad prema Vukovaru i Vinkovcima. Ne odvajajući se od neprijatelja, bataljoni 1. brigade su 12. aprila dosta brzo slamali posljednje otpore zaštitničkih dijelova na željezničkoj pruzi Vinkovci - Vrbanja, pa preko Sočne nastavili prodor prema Županji, sa zadatkom da oslobodi Bošnjake, selo na lijevoj obali Save, 18 kilometara sjeverozapadno od željezničke stanice Vrbanja.

Prvog dana opće ofanzive 1. i 3. armije JA, 12. aprila, u prvom ešlonu 1. brigade nastupao je 3. bataljon »Božidar Adžija«. Između kota 83 i 84, gdje je očekivan snažniji otpor, Nijemci su bili ostavili samo manje odstupnice. Jovo Zavišić, svikao da s vodom ili četom nastupa u streljačkom stroju, i ovoga puta je s čelnom grupom krenuo prema Bošnjacima. Upravo je bio stigao novi komandant bataljona, Mirko Starčević, koji će narednih dvadesetak dana imati priliku da smišljenim i odlučnim komandovanjem stekne veliki autoritet među svim borcima i starješinama »Božidara Adžije«. Između kota 83 i 84 Zavišić je na čelu klina munjevito projurio, pri čemu je bataljon imao 3 poginula i 22 ranjena.

Tako je završena prva faza pobjedonosne ofanzive.

U proteklih osam dana borbi, u kojima je brigada bila gotovo bez predaha, kao i ostale snage »bosutske grupe« divizija 1. armije, ispred Batrovaca, Lipovca i Vrbanje, poginulo je 140 boraca 1. ličke proleterske brigade; ranjenih je i kontuzovanih bilo 450. Čitava divizija je imala 326 poginulih, 1034 ranjena i 9 nestalih. Od ranjenih, umrlo ih je narednih dana 19.

Sekretar divizijskog komiteta KPJ, Dane Ćuić, u analizi »bosutske operacije«, odnosno u analizi borbi 6. proleterske divizije od 4. do 12. aprila 1945. kaže:

»a) Divizija je upotrebljena u takvoj zoni i na delu zemljišta gde nisu mogli doći do punog izražaja njeni borbeni i moralni kvaliteti. Zemljište u zoni napada sa svojim nepovoljnim karakteristikama za napadače ograničavalo je zamah operacije, lišavalo primene celishodnijeg manevra i dubljih obuhvata sa krupnijim jedinicama. Slabi putevi, rđavo vreme i blatnjav teren smanjivali su brzinu dejstva, silinu udara i potpuniju podršku i sadejstvo. Naša artiljerija i brigadni minobacač teško su se kretali, pa se dešavalo da pravovremeno ne stignu i ne podrže jedinicu.

b) Divizija je usled objektivnih teškoća upotrebljavana u borbi po delovima. Osnovni uzrok za neuspeh u Vrbanji leži u tome što glavne snage nisu na vreme koncentrisane i upotrebljene na najvažnijem mestu...

c) Naša izviđačko-obaveštajna služba bila je nedovoljno razvijena i bez celishodnijeg oslonca na ovom terenu. Baš zbog toga izviđačke grupe, koje smo upućivali u bosutsku zonu, nisu se mogle dugo održati i neprijatelj ih je brzo otkrivao. Podaci s kojima smo raspolagali bili su nesigurni i nepotpuni...

d) I pored istaknutih nepogodnosti i teškoća, sve naše jedinice pokazale su visoku borbenu vrednost. Pokreti pri grupisanju i manevar snaga izvođeni su takvom brzinom da su premašivali uobičajene norme. ... Sadejstvo u okviru jedinica bilo je dobro i više nismo vršili juriše

sa velikim jedinicama i talasima, nego se uklinjavali i probijali odbranu, a potom u stvorene breše ubacivali ostale snage. Komande i jedinice su pokazale veliku upornost i inicijativu u izvršenju zadataka. Naročito je ispoljena umešnost i upornost u borbi I brigade pri zauzimanju Batrovaca... «

U onim okolnostima, sudar onakvih snaga nije jedinicama »bosut-ske grupe« mogao dati bolji ishod. Zadatak da se probije vrbanjska utvrđena zona i stvori mostobran za »bosansku grupu« divizija izvršen je u onom roku u kojem se »bosanska« grupa mogla prevesti preko Save. Sve jedinice »bosanske grupe« su, prešavši Savu sjeverno od Brčkog, imale kontakt isključivo sa snagama »bosutske grupe«: neprijatelja nije bilo. To je dokaz da je zadatak u potpunosti izvršen.

S izlaskom iz bosutskih šuma zaredali su vedri dani. Pokreti su bili neuporedivo lakši nego između Bosuta i Save.

Poslije proboja vrbanjske utvrđene zone, uveče 12. aprila, 1. brigada je izbila pred Županju i zaustavila se 3 kilometra istočnije, da bi prenoćila u Bošnjacima, gdje nisu zatečene nikakve neprijateljske snage. Tu se brigada odmarala do 13 sati 13. aprila, kad joj je naredeno da odmah krene na sjever i zajedno s 2. ličkom proleterskom brigadom napadne Gradište, 7 kilometara sjevernije od Županje. U akciju je uključena i 3. lička brigada, »sa zadatkom da osigura lijevo krilo II brigade«.

Napad na Gradište izveden je iz pokreta.

Tokom noći i jutro 13. aprila neprijatelj se pribrao, sredio je svoje redove i žilavom upornošću, osmjelivši se i za protunapade, sačekao 6. diviziju. Proleterima se osvetila samouvjerenost. Brzi pohod 12. aprila neopravdano je u njima stvorio dojam da kroz Slavoniju neće biti teško prodirati. Otpor organiziran u Gradištu morao ih je otrezniti, i borce i sve štabove, do štaba armije, ali i dalje će biti mnogo više zanosnog poleta, nego trezvene, proračunate i racionalne upornosti.

U prvi napad popodne 13. aprila 1. brigada je ušla samo sa svojim 1. bataljonom i jednom četom »Pekiše Vuksana«, pod komandom Gojka Njegovana i Petra Rađenovića. Glavnina brigade je, kao rezerva, još bila na maršu, kad su uslijedili prvi neuspjeli juriši na Gradište. Napad je ponovljen, s mnogo žestine i srdžbe, zbog popodnevnog neuspjeha i nepotrebnih gubitaka, u 20 sati. Ovog puta »napad je uspio i« - uneseno je u operacijski dnevnik brigade - »neprijatelj je u paničnom bjegstvu napustio uporište i odstupio u pravcu s. Cerne (3 kilometra sjeverozapadno od Gradišta). U 21. 30 časova pristupili smo detaljnom pretresanju uporišta... «

I dok su čete bile u »detajnom pretresanju uporišta«, odnosno na odmaranju, tri sata poslije zauzimanja Gradišta, odjednom se usred mjesta stvorila njemačka kolona. U toj grupi bilo je oko 150 vojnika. Bili su naoružani »automatima i granatama od 600 grama«. To su bili ostaci jednog njemačkog bataljona, koji se povlačio iz Otoka. Kasnije će se razjasniti da je neprijatelj u Gradištu na svaki način nastojao da se održi dok mu se ne pridruži taj prethodno razbijeni bataljon iz Otoka. O tom bataljonu se u štabovima 6. proleterske divizije nije baš ništa znalo. U samouvjerenosti, zbog dinamičnog nastupanja, obavještajna služba nije uspijevala da prati kretanje neprijatelja i neprijatelj je najčeš-

će izbjegavao zarobljavanje, a u dva navrata - najprije u Gradištu, a zatim kod Sv. Petke sjeverno od Slavenskog Broda - neprijatelj će se naći u borbenom rasporedu dijelova 6. divizije. Naletjevši u 23 sata 13. aprila u Gradište, kolona od 150 njemačkih vojnika »upala je u mjesto i napala naš II bataljon sa jugozapadne strane sela energično, odlučna da se probije koristeći zgrade i dvorišta i da izla leđa napadne naš I bataljon, koji je osiguravao sjevernu stranu mjesta u pravcu s. Cerana«. U analizi štab brigade će utvrditi »da je na odsjeku I bataljona bila velika i teška borba sa neprijateljem, kome je nakon jednočasovne borbe uspelo da se probije iako uz velike gubitke. Uništenje neprijateljske kolone nije nam uspelo u potpunosti, pošto se neprijatelj poslužio lukavstvom i zajedno s našim kolonama ušao u samo selo i koristeći to dala mu se mogućnost da nam nanese gubitke«.

Od 150 Nijemaca, koji su pred ponoć izbili u Gradište, puno partizanskih snaga, samo 24 su poginula. A jedinice 1. brigade su u napadu na Gradište i u sudaru s neprijateljskom kolonom u Gradištu imale 19 izbačenih iz borbenog stroja; u napadu na selo poginuli su Rade Đorđević iz Kosjerića i Milan Petrović iz Zalogovca.

U sudaru sa 150 Nijemaca iz Otoka u Gradištu ginu komandir i komesar 2. čete 1. bataljona, Đuro Zorić i Rafajlo Juretić. O njima dvojici ima više zapisa, a posebno su ih opširno opisali komesar i pomoćnik komesara 1. bataljona. Dragan Grubor i Damjan Zorić. U jednom od tih zapisa o Đuri Zoriću, koji je zapamćen kao vitak momak modrih očiju i žute kovrčave kose, spor da kaže, a brz da učini, kaže se kako je »njemačko tane presjeklo mladi život i ljubav kakvu se samo može sanjati«. Baš poslije proboja kroz bosutske šume on i bolničarka Milka Vrzić, koju je zavolio još u Lici, kad ga je izvukla teško ranjenog s bojišta, otkrili su jedno drugom koliko se vole. Krili su to od drugih, a svi su jasno vidjeli kako je ljubav nesuzdrživo buknuła. Komesar bataljona i pomoćnik komesara, njegovi drugovi iz djetinjstva, kasno uveče 13. aprila u Gradištu dogovorili su se s njim i s komesarom Rafailom Juretićem da će »za koji dan kad se stigne u Zagreb organizirati svadbu, pa da slavi čitav bataljon!« Kumstvo je osigurano za Rafa Juretića, komesara čete, od prosjeka boraca nešto starijeg čovjeka, iskusnog u svakom pogledu, starog mornarčinu, koji se najeo kruva sa sedam kora, a ipak je u srcu ostao djetinje osjetljiv i osjećajan. No, jutro 14. aprila nisu dočekali ni komandir ni komesar 2. čete 1. bataljona. S njima se, u ime boraca, oprostio zamjenik komandanta bataljona Rade Krajnović. Taj mladić o kojem se pričalo s beskrajnim poštovanjem, naoko tvrdi i nesmiljen karakter, plakao je i jecao dok je govorio o skupo plaćenoj slobodi, a onda je, brišući suze, duboko uzdahnuo:

- Kako da se vratim u Liku bez vas?

Vodnicima Nikoli Dopuđi iz Čojluka i Nikoli Sijanu iz Debelog Brda, koji su teško ranjeni u Gradištu,¹³⁸² isto je to rekao gotovo molio, kao da od njih zavisi:

- Vratite nam se!

1382) u noći 13. i 14. aprila uz vodnike Dopudu i Sijana u bolnicu su otpremljeni i borci Milan Mladenović, Ljubiša Todorović Milisav Zarković, Velimir Milošević, Dragoslav Obradović, Milan Milošević, Dobrivoje Aleksić, Nikola Nikolić, Boro Dihiljan, Jovo Svilar, Dragoljub Dimitrijević, Živojin Đorđević i sedamnaestogodišnji Velimir Novaković.

Iznurena pokretima, brigada je 14. aprila prešla samo desetak kilometara do Šiškovaca. Nije bilo nikakvog kontakta s neprijateljem. Ali već narednog dana 15. aprila, uslijedit će i dugi, naporni marš, i uporne, krvave, obostrano žilavo vođene borbe. U te borbe 1. brigada se uključila desetak kilometara jugozapadnije od Đakova kamo je stigla, zaobilazeći Đakovo sa sjevera u velikom polukrugu, nastupnim maršem preko Starih Mikanovaca, Viškovaca i Selca.

Do tako dugog, izuzetno napornog marša i do nepredviđeno brzog uključivanja 1. brigade u borbe u rajonu Đakova, došlo je zbog toga što borbe, započete za Đakovo 14. aprila, nisu ni približno imale ishod nalik očekivanjima štaba 1. armije. »Na osnovu relativno lakog i brzog proboja srijemske utvrđene zone i oslobođenja Vinkovaca« - piše ondašnji načelnik štaba 1. armije Milutin Morača - »Štab 1. armije je zaključio da je veći dio neprijateljevih snaga na Srijemskom frontu uništen i da preostale snage 34. korpusa neće moći pružiti ozbiljniji otpor sve do Slavenskog Broda, što je dovelo do operativnog iznenađenja i gubljenja vremena u tempu dejstva. To je, uglavnom, razlog, da Štab 1. armije nije odmah iskoristio brešu u neprijateljevom rasporedu sjeverno od Đakova, stvorenu prodorom jedinica sa fronta i 6. korpusa iz pozadine, već je težište napada usmjerio pravcem Đakovo - Slavonski Brod«.

I ovoga je puta znanje o neprijateljevim snagama, planovima i rasporedu svedeno na neprovjerene i nedovoljno preispitane podatke. Računalo se samo na sopstvenu volju. K tome treba dodati činjenicu da 1. armija nije imala prevoznih sredstava, pa je onda jasno da je sav teret ofanzive u kojoj dolazi do naglih obrta, na koje se nije računalo, morao podnijeti borac. Otud potreba za učestalim marš-manevrima, što je do iznemoglosti iscrpljivalo snagu. Ne samo - kao što to analizira u referatu o sanitetu 1. armije u ofanzivi pomoćnik načelnika potpukovnik dr Jovo Bijelić u julu 1945. godine - »naročito teški, raskvašeni, neprohodni šumski seoski drumovi, močvaran i neprohodan teren, naročito na sektoru 11. i 6. divizije«, i ne samo »iscrpljenost boraca usled dugotrajnog rata, a naročito iscrpljenost u ovoj ofanzivi sa brzim danonoćnim marševima, kratkim odmorima i kratkim snom, neurednom i nedovoljnom ishranom u pokretu«, nego i dodatni napor nastali u nužnosti da se neprestano mijenjaju planovi upravo zbog malog znanja o neprijatelju, umanjivali su borbenu snagu svih jedinica. Pri tome valja imati na umu da je i u proljeće 1945. godine odjeća i obuća 6. proleterske divizije, baš kao i čitave 1. armije JA, »bila dosta loša«, tako da čak »30 posto boraca nisu uopšte imali ličnog rublja, 50 posto boraca imalo je samo jedan par veša«. Osim tih podataka, u armijskom sanitetu je utvrđeno da »70 posto boraca nije imalo šinjela niti kakvog ogrtača«, a »10 posto boraca nije imalo nikakve obuće, 60 posto je imalo nepodesnu obuću, iscepanu i lošu«, dok je »30 posto boraca bilo bez čarapa i obojaka«.

Uza sve to, moral je visok.

Sve vrijeme marša odjekuje pjesma, srbijanska, primorska i lička. Jekne i romska violina, starinsko čemane. Bilo je i harmonika. Pjesme je kod proletera bilo vazdan, neovisno o naporima. A nema dvojbe da je 15. april sa novompriljenim obavezama brigade zahtijevao mnogo napora. Najprije: valjalo je u dinamičnom pokretu preći nešto više od

četrdeset kilometara, a onda, iz pokreta, ući u izuzetno žestoke okršaje. Nijemci su, naime, odmah poslije povlačenja sa sremskih položaja i poslije napuštanja Vukovara, Županje, Vinkovaca i Osijeka, na prethodno uređenim položajima uspostavili novi front, što štab armije nije očekivao. Vrhovna komanda Jugoistoka je, očito, računala s mogućnošću da armije JA probiju sremsku utvrđenu zonu, pa je pravovremeno - da bi osigurala vrijeme neophodno jedinicama u Bosni da se izvuku ili preko Slavenskog Broda ili preko Banje Luke - naredila da se utvrdi obrambena linija od Valpova na Dravi do Jaruge na Savi, s centralnim utvrđenjem u rajonu Đakova. Kad su divizije 3. armije neočekivano brzo slomile njemački otpor na lijevoj obali Drave i zaposjele i Valpovo i Osijek, general-pukovnik Alexander Lohr je naredio da se južni front ustali na utvrđenim položajima, a sjeverni da se pomjeri do pravca Gornji Miholjac - Našice - Đakovo. Na tridesetak kilometara južnog sektora novog njemačkog fronta (Đakovo - Budrovci - Striživojna - Jaruga) sredinom aprila bile su dvije njemačke i jedna ustaško-domobranska divizija s dosta raznih samostalnih bataljona. Od tih snaga Lohr je zahtijevao »odsudne borbe dok trupe 21. armijskog korpusa u povlačenju dolinom Bosne ne dosegnu Slavonski Brod«. Zbog takvog plana vrhovne komande Jugoistok Đakovo je branjeno izuzetnom žestinom. Jedinice 21. divizije JA su na svim pravcima nastupanja odbačene. Štab armije u takvoj situaciji odlučuje da se u borbu za Đakovo uključi jedna od najelitnijih divizija JA, 6. proleterska.

Prva proleterska brigada 6. divizije je ujutro 15. aprila već bila krenula na svoj kratkoetapni marš od Šiškovaca do Vodinaca, kad je štabu 6. divizije javljeno da »neprijatelj vrši protivnapade iz Đakova«¹³⁸³ i da se Prvu brigadu odmah uputi »u nastupnom maršu pravcem Stari Mikanovci - Miškovci u pravcu s. Selce i da na isto izvrši napad«.¹³⁸⁴ Umjesto prethodno planiranih desetak kilometara brigada je 15. aprila morala preći više od 40 kilometara, da bi popodne izbila pred utvrđena Selca,¹³⁸⁵ pet-šest kilometara zapadno od Đakova, gdje su već drugi dan krvarile dvije brigade 21. divizije.

[^] Žk-NČ)R, XI/1,381

ⁱ³⁸⁴> AVII, 800, 12-58/10

1385) Q učešću 1. ličke proleterske brigade u borbi za Selca popodne i uveče 15. aprila nije jednostavno donijeti konačan sud. Da 1. brigada u tim borbama uopće nije sudjelovala dade se zaključiti prema podacima iz operacijskog dnevnika brigade (»Do borbe nije došlo pošto su izvjesni dijelovi XXI divizije ovladali Selcima«), a tako piše i redaktor-komentator objavljenih dokumenata 1. armije. Međutim, Selca 15. aprila uopšte nisu osvojena: u to mjesto 4. i 5. brigade 21. divizije prodiru, djelomično potpomognute snagama 1. ličke proleterske brigade, tek 16. aprila (Isto, 461). Štabu 6. divizije je iz štaba 1. brigade javljeno da brigada ulazi bez borbe u Selca i uz to: »U selu Selca dobili smo usmenu zapovest da krenemo u selo Piškorevci i selo Perkovci Novi i da tim neprijateljskim uporištima ovladamo... « (Isto, 502) To da je brigada ušla u Selca kad to selo još nije bilo oslobođeno moguće je objasniti time što je štab 1. brigade bio u zaseoku na istočnim prilazima Selcima, gdje je zatekao dijelove 4. srpske brigade. Tu je primljeno naređenje da brigada produci prema jugu i da se uklini u neprijateljev raspored na glavnoj komunikaciji Đakovo - Vrpolje. No, već tad su se dijelovi 1. brigade bili uključili u borbu za Selca, što je nesumnjivo, jer su te večeri upravo u napadima na to selo ranjeni Živko Milosavljević, Ljubisav Popović, Aleksandar Terzić, Vitomir Zarić, Milorad Milivojević, Stanislav Petković, Miodrag Matić, Radomir Mihajlović, Slavko Radojčić, Dobrosav Jelić (delegat voda), Mihajlo Pajić, Branko Rakić i Dragoljub Cvetković, svi iz 3. bataljona »Božidar Adžijak«. (IVMNID-ASS k. 45) Komesar 3." bataljona Stevo Dragišić pamti da su »dio bataljona ostavili kod tih Selca a mi smo, Starčević, Zavišić i ja i novi komandant nastavili dalje«.

Glavnina brigade je uvedena u borbu iz pokreta: 1. bataljon i dijelovi 3. bataljona su napadali na neprijatelja u Piškurevcima a 2. bataljon na Perkovce Nove. Poslije jedanaestodnevnih pokreta i neprestanih devetodnevnih bojeva, prepješačivši u jednom dahu četrdeset kilometara, brigada zaista nije mogla mnogo učiniti. Umor je načeio pomno građenu, svim oblicima političkog djelovanja uporno iniciranu odlučnost. Moglo se učiniti mnogo manje od onog što se htjelo, pogotovo stoga što je »neprijatelj ispred sama ta dva uporišta bio dobro utvrđen i raspolagao s nadmoćnim snagama, koje su mu služile kao bočno osiguranje neprijatelja koji se povlačio iz garnizona Đakova. Borba je bila žestoka i neprijatelj je vršio više kontranapada na naše snage«. ¹³⁸⁶⁾

Na blagim kosinama južno od šume Prebiline, uz cestu što od Đakova preko Piškorevaca vodi za Slavonski Brod, 15. aprila je poginulo 13 boraca 1. ličke proleterske brigade; ranjen je 41 borac.

Snažan otpor neprijatelja, i u Đakovu i na pravcu glavnog udara (Striživojna - Slavonski Brod), primorao je štab 1. armije da mijenja planove. Prva brigada 6. proleterske divizije je izvučena s đakovačkog sektora i usiljenim maršem poslana na sjeverne prilaze Slavonskom Brodu. Štab armije je, naime, težište napada prenio na pravac sjeverno od Dilj-planine radi obuhvata obrane Slavanskog Broda i sa sjeverozapada i sa sjevera. Klin tog desnokrillnog obuhvata napada bila je 1. lička proleterska brigada, koja je u 2 sata 16. aprila upućena prema diljskom selu Djedina Rijeka, 24 kilometra sjeverno od Slavanskog Broda, da bi odatle - približavajući se Brodu kroz gustu obranu oko diljskih komunikacija - izvršila napad na neprijatelja utvrđenog u Gornjem i Donjem Slatniku i u Zdencima.

Do 20 sati 16. aprila, kad su jedinice 1. brigade zametnule prve okršaje na Dilj-planini, prevaljeno je - povremeno u borbi, naročito u prvoj etapi marša, u rajonu Đakova, gdje su dijelovi 1. brigade, uglavnom bataljon »Adžija«, pomagali 5. brigadi 21. divizije da razbije njemački raspored kod Ivan Dvora, između Đakova i Selca - nešto više od 50 kilometara teškog puta.

Oba Slatnika, s istočne strane brodske ceste, i Zdenci, sa zapadne strane te ceste, napadnuti su od jedinica 1. ličke brigade u 20 sati. Zapravo borbe su vođene na brdima iznad tih sela, žestoke naročito duž bila Čiprovac i iznad Dreničkog dola, gdje su otprije bili jako utvrđeni i dobro uređeni njemački i ustaški položaji. Sjeverne prilaze Brodu poslije 15. aprila 1945. držali su dijelovi legionarske 369. »vražje« divizije, koja je upravo prispjela iz Bosne, da bi, ojačavši brodske položaje na tom sektoru, zaustavila dijelove 1. armije JA omogućavajući glavnini 21. armijskog korpusa povlačenje na zapad.

Na Ciperevcu, uveče 16. aprila, prvi je u borbu uključen bataljon »Marko Orešković«. Zatim su borbu prihvatili i ostali bataljoni, onako kako su stizali. U vrlo žestokoj borbi su obostrano gubici bili vrlo veliki; 1. brigada je imala 13 mrtvih i 27 ranjenih. Napad 1. brigade »nije uspio, jer je neprijatelj raspolagao nadmoćnijim snagama«. ^{1 M} Ostale jedinice 6. divizije su za to vrijeme bile bitku za Đakovo, uz gubitke od 54 mrtva,

"86» A VII, 800, 12-54/10
¹³⁸⁷> Isto, 58/10

233 ranjena, 2 kontuzovana i 2 nestala. A kad je Đakovo oslobođeno, 17. aprila, kompletna 6. divizija je krenula tragom svoje 1. brigade u borbu za Slavonski Brod.

Začete u žestokim okršajima 16. aprila, borbe na Dilj-planini su bile sve ogorčenije. Prije nego što će 6. proleterska ovladati Đakovom, ujutro 17. aprila, štabu divizije je s Dilj-planine, iz štaba 1. brigade, javljeno da je vođena »žestoka i oštra borba« i da je »neprijatelj odbačen sa njegovih položaja«. ¹³⁸⁸ Nije bilo prilike da se jedinicama dade i najmanji predah. Bitka za sjeverni prilaz Brodu, započeta u 20 sati 16. aprila, neće ni za tren prestati do prvih sati 20. aprila.

Drugog dana borbi na Dilj-planini, zapravo na pitomim kosama nad obalama Dilj potoka, na Ciprovcu i na padinama Juijeg brda, 1. brigada se našla u jednoj od težih situacija svog dugog ratnog puta. Toga dana je poginulo čak 50 boraca, a ranjenih je bilo 70. Posebno su žestoki sudari bili nad velikom okukom diljske ceste, na koti 407 i oko te kote. Tu je u špici napada, sa zadatkom da se probije u Slatnik, nastupala 2. četa »Marka Oreškovića«. Poslije pogibije Đure Zorića, četa je bila bez komandira. Komesara Juretića zamijenio je »stari« komesar 4. čete Dane Medić, koji se u brigadu, s političkog kursa u Gibarcu, gdje je bio od sredine marta, vratio 14. aprila. Mediću je naredeno da »brzim prodorom između bunkera« upadne u Slatnik. Činilo se da će se Medić s 2. četom brzo probiti, jer je već u prvom naletu presjekao veliku okuku pod samim visom kote 407. No, tad je - naslutivši opasnost - neprijateljska artiljerija toliko snažno zasula tu zonu da se naprosto nije moglo naprijed. Za mladog komesara uzmak vlastite čete je bio ravan izdaji. Poziva, viče, prijeti, traži:

- Juriš, za mnom! - ali ga malo boraca prati.

Pored komesara pada teško ranjen puškomitraljezac Vladimir Crnkčić. Medić uzima njegovog šarca; vičan je tom oružju, mjesecima ga je nosio, uvjeren, kao i drugi mitraljesci, da je to najbolji puškomitraljez upotrebljavan u drugom svjetskom ratu. Komesara je pratio komandir voda, Makedonac Petar Popovski iz Kičeva, kaljen u ELAS-u. Medić je našao dobar zaklon, pa odatle puca, a Popovski mu dodaje redenike s mecima. Kad se počelo razdanjivati, njemački strijelac je pogodio Makedonca u glavu. Trenutak kasnije puščano zrno je probilo komesarsku torbicu Dane Medića i udarilo mu u lijevi kuk. No, njegov šarac i dalje tuče. Komesara je pogodilo još jedno tane, ovoga puta u desno stopalo. U taj mah Nijemci su izveli protunapad. Ležeći uz šarca bez municije, komesar čete Dane Medić pruža otpor iz pištolja. Jasno vidi Nijemce, daleko su tridesetak metara. Tek tada se 2. četa »Marka Oreškovića« počinja sređivati i po dijelovima uključivati u borbu. Jedan od mlađih boraca, puškomitraljezac Momčilo Jovičić, prvi je priskočio u pomoć komesaru čete. Kratkim rafalima kosi po Nijemcima, koji odustaju od nakane da uhvate ranjenog Medića, do kojeg se, vješta da nađe prolaz kroz kišu kuršuma, probija Milka Vitas i pruža mu prvu pomoć. Zdesna, tad je na njemački streljački stroj udarila jedna od »Pekišinih četa«, s komandrom Milošem Cvjetičaninom i komesarom Milošom Potkonja-

¹³⁸⁸) Zb. NOR, XI/1,503

kom. S lijeve strane, prodor do njemačkih bunkera izvela je jedna »Adžijina« četa. Zamjenik komandira, sušački hotelijer, potporučnik Vinko Randić, koji će devet dana kasnije poginuti na Ilovi, zauzeo je s grupom bombaša dva bunkera i zarobio četvoricu njemačkih vojnika. U toj bombaškoj grupi kao »primjer hrabrosti« istakao se Milimir Gatilović, koji je u brigadi bio tek dva mjeseca, mobiliziran 18. februara.

Neprijatelj je žilavom upornošću sve do mraka odbijao napade 1. brigade, kadar da u više navrata odgovori protunapadima. Tek uveče su čete »Pekiše Vuksana« i »Marka Oreškovića« ušle u Gornji i Donji Slatnik, a »Božidar Adžija« je ovladao Zdencima.

Zagrnut mrklom noći, neprijatelj, u stopu gonjen, zaustavio se 1500 - 2000 metara, južnije, na povoljnim položajima iznad zamućene Glogovice i sela Glogovica (Gradac i Visoka padina) i na Pribudovcu (k. 1272) u rajonu sela Podcrkavlje.

Citava 6. proleterska divizija je 18. aprila silovito pritisnula neprijatelja na sjevernim i sjeverozapadnim položajima iznad Slavanskog Broda. Prva brigada, kao i u prethodnim borbama, nastupa pravcem sjever-jug. Njen zadatak je da iz Glogovice preko Visoke gradine prodre na Knježicu i okolna brda sjeverno od magistrale Beograd-Zagreb. Desno od 1. brigade, preko Zdenca, Vidovog brda i zapadnih padina Visoke gradine, usmjerena na brodske predgrađe Varoš, nastupala je 2. lička brigada. Lijevo od 1. brigade, preko Oriovčića (9 kilometara sjeveroistočno od Broda), nastupala je 3. lička brigada.

U zoru 18. aprila prva se u borbu upustila prethodnica 1. brigade, koja je zaposjela kotu 201 iznad Glogovice, otvarajući tako prelaz glavni brigade uz sjeveroistočne i sjeverne kose Visoke gradine. U prethodnici je na kotu 201 izbio 3. bataljon »Božidar Adžija«. Udarivši s kote 201, »Adžija« se nije dao odvojiti od neprijatelja: nadirući na leđima dijelova 369. divizije zaposjeo je Knježicu. Spicu napada je činila 1. četa. Komandir čete Stevo Glumac, mađa tek nešto duže od dva tjedna u »Adžiji«, već se bio srodio s novom sredinom. Borbe brzo zbližuju ljude. Komesar čete, student tehnike Sreten Ostrolušćanin, jedan od onih koje je kalila beogradska komunistička ilegala, brzo je postao autoritet i kod starih boraca i kod mobiliziranih. Njegovo veliko obrazovanje ga nije izdvajalo od boraca, među kojima su mnogi tek u sremskim rovovima naučili abecedu, već mu je pomagalo da ih shvati, da im se približi i da ih uspješnije vodi. Uzlijećući na kotu 201 iznad Glogovice, na domak rodni Okučana, komesar Ostrolušćanin je smrtno ranjen. Bolničarka Ljuba Krljić, žena muške smionosti, često i bombaš i mitraljezac pokušava da ga spasi. Prevlja mu ranjenu glavu i plače. Pomoćnik komesara, Nikola Sigurnjak, trenutak je zastao uz Ostrolušćanina, a onda se njegov kosinjski snažni bas razlegao kao grmljavina:

-Juriš, osvetićemo komesara!

I on je pao desetak metara dalje. Pored njega je poginuo bolničar Tihomir Acić.

Na kotu 201 prva je izbila desetina Milorada Jeremića koji je tu i poginuo. U šumi iznad Glogovice, podno vrha kote 201, uz komesara Ostrolušćanina, partijskog sekretara 1. čete Sigurnjaka i desetara Jere-

mića, sahranjeni su i borci Grozden Gavrilović, Karlo Krapec, Branko Lazić, Vladan Todorić i Tihomir Ačić.

Na koti 201 zarobljeno je 8 njemačkih vojnika.

Popodne 18. aprila, oko 16 sati, pribivši se poslije jutarnjeg povlačenja, neprijatelj je na čitavom frontu 1. brigade izvršio snažan kontra- napad. Major Čanković je štabu divizije javio da je brigada »u teškoj i žilavoj borbi« odoljela silini napada, da je mjestimično dolazilo do borbi prsa u prsa, i da su, u jednom takvom okršaju, zarobljena dva neprijateljska vojnika.

Tek što je odbijen popodnevni kontra-juriš dijelova 369. »vražje« divizije, u napad je ponovo krenula 1. lička proleterska brigada. Osnovni udar je usmjeren na Pribudovac. Nešto iza 18 sati proleter i su slomili otpor na Pribudovcu, južno od Podcrkavlja. Izlomljenim šumovitim područjem neprijatelj je uveče 18. aprila gonjen 2 kilometra do Koševca i Sadova Ivakovih, a s prvim mrakom ovladala je i tim rajonom, izbjivši tada 4 kilometra sjeverno od Slavanskog Broda. U tom prodiru, izvlačeći teško ranjenog Dušana Gajića, osamnaestogodišnjeg mladića iz trsteničkih Cairi, poginula je dvadesetjednogodišnja bolničarka Koviljka Rodić, pitoma i stišana djevojka s Une, koja je redovno ulijetala u najžešće okršaje, uvijek više brižna za druge nego za se.

Ranjenici su toga dana otpremani u Sovski Dol, gdje se ujutro smjestio divizijski medicinsko-sanitetski bataljon 6. divizije.¹³⁸⁹⁾

Četvrtog dana borbi na brodskom sektoru, nadirući uporno na istom pravcu, Šesta divizija je - javljeno je Generalštabu iz štaba 1. armije - »zauzela Zdence, Oriovčić i Glogovicu« i »sa dvije brigade«, to jest s 1. i 2. brigadom, »nadire južno od Giogovice«. Također će toga dana biti javljeno Generalštabu, baš kad detaljna obavještenja zatraži Vrhovni komandant, ujedno i predsjednik Privremene vlade nove Jugoslavije, koji se toga dana vratio iz Sovjetskog Saveza, da su »prednje jedinice« 6. proleterske divizije u žestokim sudarima »ovladale kotom 266 sjeverno od sela Varoš«, slamajući »ogorčen otpor«. U tom nadiranju kroz spoljnu obranu Slavanskog Broda zadatak 1. brigade je bio kao i 18. aprila: s ostalim snagama 6. divizije napadati »na pravcu s. Rastušje - Tomica - Podvinje - Varoš« i, »po zauzimanju ove prostorije, otpočeti odlučan napad na Brod sa sjeverne i sjeverozapadne strane«.¹³⁹⁰⁾ U noći 18. i 19. aprila na kratkom savjetovanju u štabu divizije, komandantu

1389) »Smještaj je vrlo rdav«, obaviješten je sanitet 1. armije. Uz to, armijskom sanitetskom odjeljenju je, također, javljeno:

»Smjestili smo samo (pod krov) operacionu salu, a ostalo sve napolju, pošto je sve zauzela vojska i uopšte se ne možemo smjestiti. Jutros je bio kod nas drug Peko Dapčević, pa nas je popio ko rosu, zašto što se nije odmah otpočelo sa radom i radi smještaja. Vojska neće da napušta zgrade... Ranjenici su ostali u selu Strošincima, još nisu evakuisani, zato što nisu došli brodovi u Jamenu. Ranjenike koje smo imali u selu Soljanima, koji su bili za transport sve smo evakuisali sem 16 ranjenika, koji su netransportabilni, kod njih smo ostavili potreban broj stručnog osoblja i osiguranje 10 ljudi sa oružjem, pa vas molimo da iste ranjenike vi preuzmete, zato što smo mi već pocijepani na tri dijela, i iz tih razloga što smo pocijepani (medicinsko-sanitetski) bataljon ne može uopšte pravilno da funkcioniše. Kamion koji je dovezao sanitetski materijal zaustavili smo ga iz razloga da ga iskoristimo da prevezemo ranjenike od nas za armijsku prihvatnicu«. (Zb. Saniteta, knj. 7, 139)

1390) *Zb. NOR*, XI/1, 368

1. brigade Milošu Čankoviću je rečeno da, u opšem prodiru prema Brodu, pokuša ovladati dijelom glavne ceste Zagreb - Beograd 3 kilometra sjevernije od Slavenskog Broda i paralelnim drumom od Podvinja preko diljskih vinograda za zapad prema Sibirju.

U prethodnici je 19. aprila bila 3. četa »Marka Oreškovića«, Sekretari partijske organizacije i SKOJ-a u četi potporučnik Vlado Vein i stariji vodnik Dušan Belić su prije pokreta održali kratke sastanke sa svojim čelijama. Od početka ofanzive iz čete je ranjeno ili je poginulo 28 skojevaca. U zoru 19. aprila još ih je u 3. četi samo 20. Ne zna se koliko je bilo članova Partije. Nije bilo ni komandira, ni zamjenika komandira da četetu povede prema Brodu; poručnik Rade Đapa je bio kontuzovan, a stariji vodnik Mirko Medić ranjen. Bio je ranjen i komesar čete Sava Budisavljević. Tako se dogodilo da je četetu u napadu vodio pomoćnik komesara, partijski sekretar 3. čete, potporučnik Vlado Vein; bio je to onaj Vein koji je kod Bruvna, septembra 1943, zarobio prvog Nijemca, 19. aprila 1945. već s dva Ordena za hrabrost. Vodove 3. čete su onog prohladnog aprilskog jutra vodili Jovan Sovilj sa Stevom Karabanom, Milan Zorić sa Milenkom Paićem i Stevo Stanić sa Milanom Rogićem. Ispratio ih je komandant bataljona Nikola Pavković. Tiho kaže Veinu: »Drži se, prikane, u tebe sam siguran!« Vein je, prateći u stopu vodiča, kojeg su dobili preko mjesnog narodnooslobodilačkog odbora, krenuo hodom odlučna i, ujedno, vazdan oprezna čovjeka. Mrak ih zagnjuje dok se spuštaju kroz šumu k cesti. Odjednom, zovu u stilu »prenesi dalje« sa začelja Veina, Jovan Sovilj, čovjek srastao s prirodom, od onih koji razaznaju šum svake zvjerke, a kamo li ne bi razaznali šum čovjeka, šapće:

- Kanda je banda iza nas!

Zaista, u zaleđu 3. čete 1. bataljona, pojavila se grupa od oko 120 njemačkih vojnika. Čini se da su i oni bili iznenađeni pojavom partizana u zoni koju su, po njihovom mišljenju, još čvrsto držale njemačke jedinice. Vod Jovana Sovilja je dobio zadatak da ih odbaci s pravca pokreta 3. čete. Nema se vremena za postavljanje zasjede. Sovilj okreće vod i vodi ga u juriš primoravajući njemačku kolonu da skrene ulijevo. Sovilja su u tom sudaru okrnula tri metka, obješen mu komad lijevog uha, niz bradu se sporo sliva krv, a on ništa od svega toga ne primjećuje; nije bez razloga u prvog diobi odlikovanja dobio Orden za hrabrost. Dara Isailović, rano sazrela i u nevremenu stasala sedamnaestogodišnjakinja, bolničarka u Soviljevom vodu, u roku od petnaestak minuta otpremila je u previjalište Radomira Vićentijevića, Milisava Sušića, Životu Tidorovića, Stojaria Mitrovića i nekoliko novijih u 1. bataljonu, bivših boraca »Jane Sandanskog«, Ćirila Konjevića, Dimitrija Đorđevića, Mirka Petajevića, Trajka Petrovića... Prema prethodno dobro razrađenom planu, ranjene borce iz prvih borbenih linija »izvlačili su nosioci ranjenika iz vodova, četa i bataljona. Bataljonsko previjalište vršilo je evakuaciju do brigadnog previjališta, po potrebi potpomognuto iz brigadnog previjališta. »Za vrijeme borbi za Slavonski Brod, »evakuacija iz brigadnog previjališta vršena je kamionima u hitnim slučajevima, a kolima (s konjskom zapregom) za lakše slučajeve« do Ruševa, gdje je bila

divizijska bolnica, odakle je sve što je bilo neophodno prevezeno kamionima¹³⁹¹, u armijsku bolnicu u Đakovu.¹³⁹²

U osvit 19. aprila, dok je vod Jovana Sovilja ulijetao u njemačku kolonu, s desnog boka 3. čete »Marka Oreškovića« pojavile su se ustaše, privučene borbom. Dio čete, s pomoćnikom političkog komesara, bio je, pojavom ustaša, prikovan za uski prostor iza neke djelomično razorene kuće nad cestom. Tu se zametnula žestoka borba. Odbijena su tri ustaška juriša. Čistina između ceste i kuće je bila prekrivena leševima. Uto je počela nadirati i glavnina 1. bataljona. Najbliže se Veinovoj grupi našao pomoćnik komesara 1. čete Nikola Plečaš, za kojeg Dragan Grubor piše da je »čovjek na svoju ruku, reklo bi se: lud od hrabrosti«; bio je među rijetkima koji su preživjeli pokolj u Smiljanu 1941. godine, kad su ustaše ubile njegove roditelje, dva brata i dvije sestre. Čim je 19. aprila uočio krajnje tešku situaciju dijela 3. čete, iz hoda je, ne čekajući da se prikupe svi vodovi 1. čete, poveo u juriš one koji su se zatekli uz njega. Ustaše su brzo uzmakle. Vein i Plečaš su u trku za njima izbili na cestu, gdje se nešto kasnije pojavio i načelnik štaba brigade kapetan Mirko Mediš Cukić, koji je imao zadatak da s dijelovima 1. bataljona osigura dosegnute položaje. Već se bilo razdanilo. Njemačka artiljerija je počela tući stvarajući na padinama Dilj-planine pravi pakao. Pola sata kasnije artiljerija se stišala, a onda se pojavio gusti streljački stroj neke njemačke jedinice. Dugo Nijemci idu ne pucajući. Samo grmi: »Vorwetz, hura, hura!« Iza streljačkog stroja naredali se oficiri i podoficiri, neki s pištoljima, neki s automatima. Bili su gotovo na rukohvatu kad je zagrmilo i iz streljačkog stroja i s položaja 1. i 3. čete »Mirko Orešković«. Kapetan Mirko Cukić inzistira:

- Nema povlačenja!

Od čovjeka do čovjeka preneseno je naređenje, ali lijevo krilo 3. čete je popustilo. Vein je to odmah uočio. Spretno se prebacuje do lijevog krila. Borce sokoli njegovu prisustvo. Izveden je kontrajuriš. Nijemci su ustuknuli, no nanovo su se organizirali i pritisli. Tada je ranjen pomoćnik komesara 3. čete Vlado Vein. Marija Lasković, jedna od najsposobnijih bolničarki, često unošena u spiskove pohvaljenih, kao što će biti slučaj i poslije borbi za Slavonski Brod, kad će je zapasti Medalja za hrabrost, lasičji vješto je dopuzala do ranjenog Veina i pružila mu prvu pomoć. Rana nije bila opasna, ali Marija se bojala da se ne ugnoji. Traži od potporučnika da se odmah, s grupom ranjenika, povuče. Vein se neda, boli ga, a Nijemci nadolaze. Ode li, četa će popustiti. Ostao je, odbijajući, još dva juriša. Čini mu se da će poludjeti od onog »vorwetz, hura, hura«. Tada je niz šumu nadrla 2. četa sa komesarom Damjanom Zorićem i pomoćnikom komesara bataljona Draganom Gruborom. Vodovi Milana Rogića i Stojana Rončevića izvršili su odlučan kontrana-pad. Činilo se da je naprosto nemoguće odoljeti silini takvog napada. Istovremeno ustaju i 1. i 3. četa sa svojih okrvavljenih položaja. »Zalomi,

1391) Mišljen gikić, koji je bio najduži period referent saniteta 1. brigade, u ofanzivi referent saniteta 11. divizije, 1. maja 1945. godine je pisao - objašnjavajući razloge što je evakuacija ranjenika njegove divizije »bila ispod svake kritike« - »da bi evakuacija ranjenika bila vrlo otežana i na najboljim komunikacijama radi skoro nikakvog broja transportnih sredstava, a o kvalitetu da i ne govorimo«. (Zb. saniteta, knj. 7, 282)

1392> Sanitetski zbornik 7, 237-238.

lijevo krilo!«, ori, i ono krtijaško:»Nagari!« Zaboravljajući na ponavljano upozorenje o mjestu starješina u bojevima, komesar Zorić istrčao pred borce i u toj jurnjavi naprosto i ne stiže da puca Zakačilo ga je njemačko tane. Posrnuo je, ali ne pada. Htio bi da i dalje juriša, no susitižu ga Dušanka Biga, novi referent saniteta u bataljonu: vidi da komesar krvari, da mu lice naglo blijedi... Previla je Zorića i odmah ga otpremila s bojišta. Tako je 1. bataljon napustio Damjan Zorić, za kojeg je ratovanje završeno 19. aprila. Već popodne toga dana njegovo mjesto je preuzeo Mirko Lasković.

S grupom ranjenika u kojoj je bio Damjan Zorić u Ruševo je otpremljen i potporučnik Vlado Vein, kojemu je već počela oticati ranjena glava. Ukoren je i od pretpostavljenih i od liječnika, a on se dobroćudno, zacakljenih modrih očiju, samo smije:

- Moraju stari povući, mladi su još neiskusni...

Čitavog dana su vršeni juriši i kontrajuriši. Tek što bi utihlo njemačko »vorwertz«, zagrmjela bi artiljerija. Jedna granata je eksplodirala kraj komandnog mjesta 2. bataljona. Komandant Todorčić je bačen visoko u zrak, ali se snalažljivo dočekao na noge. Vodnik Ante Ladišić, koji je upravo primio naređenje, i štapska bolničarka, sedamnaestogodišnja beogradska skojevka Evica Jovanović, ranjeni su.

Pred podne na komandno mjesto 1. brigade, od koje je u mnogome zavisilo kad će Slavonski Brod biti oslobođen, stigli su komandant i komesar divizije Đoko Jovanić i Nikica Pejnović, s načelnikom divizijskog štaba Lazom Radakovićem. Dok je rukovodstvo brigade i divizije u žustroj diskusiji raspravljalo - s rešpektom u odnosu na komandni položaj i čin što je kod Ličana, neovisno o prisnosti i nivou prijateljske međuvosnosti, uvijek bilo jasno izraženo - u traženju najboljih rješenja, vodnik Stevo Tankosić je priveo sredovječnog čovjeka u lugarskoj uniformi. Osumnjičeni je zatečen u grmlju, blizu komandnog mjesta: virka kroz grmlje, kao da izviđa. Luka Martinović i Milan Nećak su vrlo brzo, čak nevjerovatno brzo saznali od lugara da su ga Nijemci primorali da ih provede kroz šumu.

- Kakvi Nijemci, bogamu - grmi Martinović, a u to: Nijemci su već bili na nekih stotinak metara pred komandnim mjestom u rajonu Svete Petke. Čanković će kasnije reći:

»Jasno ih vidimo. Rukom da ih dohvatiš. Jedan uperio pušku u me. Ne stižem ni da se za pištolj mašim. Pogodi me. Planu sve oko nas. Tuku po nama, ali tučemo i mi, ako i jesmo izranjavani. Pokraj mene pada Miloš Čuruvija. Naprosto mu prebi nogu. Lazu Radakovića rafal ošinu preko leđa. A Đoko neranjiv. Komanduje, više nešto, dozivlje, no ništa mu. No, svi za život možemo zahvaliti jednom našem mitraljescu. Čudo od hrabrosti! Zalegao uz 'maksima' pa bije li - bije, evala mu. Kasnije je ispred njega izbrojeno 18 pogošenih Švaba. Na nesreću, i naš mitraljezac je poginuo... «

Mitraljezac, koji je starim »maksimom« zaustavio njemački juriš na komandno mjesto štabova 6. divizije i 1. brigade, zvao se Vitimir Filipović. Njegovim roditeljima u Lopatnju, srez podgorski, kapetan Mirko Lasković je 20. aprila u pismu javio da je »poginuo smrću heroja« i da je »sahranjen na brdu ispred Sl. Broda«.

Kad je raščišćena situacija na Svetoj Petki, sve jedinice 1. brigade su krenule u odlučujućí napad na Slavonski Brod. U nekoliko narednih sati borbe su uspješno privedene kraju. U tom pobjedonosnom jurišu na njemačke položaje sjeveroistočno od Broda, poginula su čak trojica pomoćnika političkih komesara četa: dvojica iz »stare garde«, radnik Stipe Šimatović iz Sinca i seljak Janko Svilar iz Turjanskog, te Relja Vasić, koji je došao u brigadu s oktobarskim dobrovoljcima 1944. godine. Poginuli su vodeći svoje čete preko Podvinja, koje je zaposjednuto u 18 sati. Šest sati kasnije, poslije prvog sata 20. aprila, štabu divizije je javljeno da je brigada ušla u Slavonski Brod »pošto je neprijatelj napustio grad«¹³⁹³»

U dva posljednja dana u izuzetno žestokim borbama na sjevernim prilazima Slavonskom Brodu jedinice 1. brigade su prema podacima iz operacijskog dnevnika, imale 23 poginula,¹³⁹⁴ 122 ranjena i 12 kontuzovanih. Od 16. do 20. aprila poginulo je 110 boraca, ranjenih je bilo 219 i 12 kontuzovanih. Od noći 4. i 5. aprila do oslobođenja Broda iz 1. brigade poginulo je 265 boraca, 724 su ranjena, a 14 ih je kontuzovano. Ipak, brojno stanje brigade nije mnogo smanjivano, jer je neprestano vršena popuna novomobiliziranim borcima.

Od Broda do Zagreba, u četiri naredna tjedna pokreta i borbi, umjesto Miloša Čankovića, koji je teško ranjen u nogu, što mu neće omogućiti da iz bolnice, krećući se neprestano za jedinicama s ranjenim Lazom Radakovićem prati zbivanja na bojištima, brigadu su vodili politički komesar major Jovica Grković i načelnik štaba kapetan Mirko Medić Cukić. U štapskom timu i dotad je i poslije toga značajan posao obavljao pomoćnik komesara brigade, metalac Milan Grubić. Uvijek pribran, kadar da pronikne u čovjekovu dušu, kadar da shvati i ono što mu borci nisu govorili, uvijek u žiži zbivanja, kapetan Grubić je bio od onih masovika s kojima se Partija istinski ponosila. Zahvaljujući ljudskoj bliskosti i »timskom radu« ove trojke, odsustvo majora Čankovića se nije ozbiljnije odrazilo na uspjehe 1. brigade. U zapisu o borbenom putu brigade i ranjavanju komandanta Miloša Čankovića Jovica Grković kaže da mu je to ranjavanje »posebno teško palo, jer smo zajedno vodili brigadu u ovim posljednjim okršajima na putu bliskog konačnog oslobođenja. I dobro smo se slagali. Teško je komandantu kad mu neprijatelj iz stroja izbací komesara, a meni se tada činilo da je još teže komesaru bez komandanta«¹³⁹⁵»

AVII, 800, 12-58/10

1394) Jz poimenićnih spiskova poginulih vidi se da su na padinama Dilj-planine, tamo gdje stogodišnje šume prepuštaju mjesto vinogradima, ostali grobovi 46 boraca; uz već 11 spomenutih, poginuli su: Radisav Milovanović, Momćilo Ljubić, Miodrag Mihailović, Milomir Rolić, Miodrag Jeremić, Cedomir Dinić, Milomir Satolović, Vasilije Bužarević, Slobodan Vukić, Slobodan Krsmanović, Sreten Jankićević, Ljubiša Đurić, Borivoi Bogdanović, Božidar Bogdanović, Sreten Tomić, Josip Premežnik, Milija Tođić, Nikola Đorđević, Vladan Ilić, Ljubo Kitić, Miodrag Babović, Miodrag Ranković, Milivoj Marković, Petar Popović, Jovan Đorđević, Dragiša Simčić, Života Stanojević, Slobodan Đorđević, Paun Ranković, Radovan Stakić, Milomir Gatalović, Radivoj Sekulić, Branko Lazić, Velisav Marković, Vladan Todorović, Grozdana Gavrilović. (IV-MNID-ASS, 43,9-1/2

1395) Jovica Grković, Slavonijom prema Zagrebu, Zb. *Šesta proleterska divizija*, 485.

»Poslije oslobođenja Slavanskog Broda i Slavonske Požege, štab 1. armije iskoristio je slobodnu teritoriju 10. zagrebačkog i 6. slavonskog korpusa 3. armije i od 22. do 25. aprila prebacio u širi rajon Pakraca 5, 6, 42. i 48. diviziju, a na pravcu Brod - Nova Gradiška zadržao je 1. i 21. diviziju... Pokret divizija ka Pakracu bio je spor, jer je postojala samo jedna bolja komunikacija...¹³⁹⁶⁾

Prva lička brigada je nastupala u divizijskom sastavu pravcem Slavonki Brod - Slavonska Požega - Pakrac. U doticaj s neprijateljem dolazi poslije 130 kilometara puta na utvrđenoj liniji Drava - Bilo-gora - Ilova - Jasenovac - Una. Na Ilovu, zapravo na komunikaciju Veliki Zdenci - Garešnica, 1. brigada je stigla 25. aprila (selo Uljanik), a u borbe se uključila 26. aprila kod sela Palešnik.

U borbe na Ilovi i 6. divizija i ostale snage 1. armije ulaze bez priprema, jer je štab 1. armije, ni približno tačno informiran o rasporedu i planovima neprijatelja, računao da se neprijatelj užurbano povlači prema Zagrebu. Očekivalo se da će grupa divizija 1. armije u jednom nalletu preći Ilovu. Vidi se to iz zapovijesti štaba armije od 24. aprila:

»... VI divizija, 25. ovoga mjeseca u 4 časa izjutra sa sadašnje prostorije izvršiće pokret pravcem: Uljanik - Garešnica, tako da 25. o.m. do 22 časa stigne na prostoriju Popovac - s. G. Garešnica, gdje će prenočiti 26. ovog mjeseca i produžiti sa pokretom pravcem: s. Samarica - Grabovnica i istog dana do 20 časova stići na prostoriju: Čazma - Cerina - Prokljivani, gde se i postaviti.«^{13,7)} Pokret do Ilove je bio uglavnom lak. Brigada je nastupala u prvom divizijskom ešelonu pravcem Pakrac - Gornje Obrežje - Kapetanovo polje - Goveđe polje - Popovac - Gornja Garešnica.

Do dolaska 1. armije JA, do 25. aprila, neprijatelj je bio uspostavio jak front na Ilovi. Isključno od Grubišnog Polja do Tomašice bila je 369. legionarska divizija s 1. ustaško-domobranskom divizijom, od Tomašice do Velikog Vukovja bile su 7. i 9. ustaško-domobranske divizije. Od Marinog Sela do Janje Like bila je 181. njemačka pješadijska divizija. Od Bujovca do Novog Grabovca: 3. ustaško-domobranska divizija. Od Plavnice do rijeke Veliki strug bila je 41. njemačka pješadijska divizija, a odatle, na jug do Jasenovca 963. tvrđavska brigada. Sve su te snage pod komandom štaba njemačkog 21. brdskog armijskog korpusa, kao i 7. SS divizija, koja je prikupljena istočno od Kutine, 5. ustaško-domobranska divizija istočno od Bjelovara; 8. i 17. ustaško-domobranske divizije bile su u korpusnoj rezervi.

Umjesto brzog forsiranja Ilove i odlučnog nadiranja prema Zagrebu, što se očekivalo u štabu 1. armije, došlo je do teških borbi s obostrano velikim gubicima. Tek poslije upornog otpora, kad 1. lička brigada uspije da se uklini u raspored 910. grenadirskog bataljona i kod poginulog komandanta toga bataljona nađe zapovijesti pretpostavljenih, postat će jasno - što štab armije javlja generalštabu - »da neprijatelj teži da osujeti pod svaku cijenu naše izbijanje na liniju Čazme i odsjecanje u pravcu Ivanić-Grada.«¹³⁹⁸⁾

¹³⁹⁶⁾ Milutin Morača, n. d. 155.

¹³⁹⁷⁾ Zb. NOR, XI/1,497.

¹³⁹⁸⁾ Isto, 5/2.

Prva brigada je u borbeni doticaj s neprijateljem na ilovskom frontu došla između Palešnika i Ilovine pritoke Tomašice, na koti 133. Na svaki napad, legionari, Nijemci i ustaše su odgovarali protunapadima. Neprijatelj je obilato koristio artiljeriju, a 1. brigada nije, jer nije bilo municije. Snagu neprijateljevih napada najosjetnije je pretrpio bataljon »Božidar Adžija«, koji je bio raspoređen na pravcu najžešćeg kontranapada. Komandiri »Adžijinih« četa Stevo Glumac, Rade Ljubibratović, Mile Kolak Boja i Dane Milojević čvrsto su držali svoje čete, dobro su otpjeli prvi napad neprijatelja, a onda krenuli u juriš. U tom sudaru ranjen je komandir Ljubibratović. Zamijenjuje ga Mile Jakšić. Jedan od najpopularnijih Primoraca u brigadi, nekad sušački hotelijer, poručnik Vinko Randić, zamjenik komandira čete, smrtno je ranjen. Komandant bataljona Mirko Starčević i komesar Stevo Dragišić pohvalit će za naročito isticanje petnaestogodišnjake Dragoljuba Miloševića i Aleksandra Nenadovića, koji su se brigadi priključili uoči borbe za Valjevo. Obično su se držali jedan drugoga. Prilikom njemačkog juriša mali Nenadović je smrtno ranjen. Nešto viši od njega, štrkljast i jogunast, Dragoljub Milošević ga okrvavljenog grli, moli ga da ustane, plače nad njim i neće da odstupi. Tu je i on ranjen. Iznijela ga je Dara Končar. Poletjela je po dječake zajedno sa Radomirom Zdravkovićem i Jordanom Radojićem. Njih dvojica su u tom letu zauvijek zaustavljeni. Bolničarke Jaga Obradović i Ljuba Krljić su pomogle Dari da izvuče sve ranjenike, među kojima su bili i jedan od prvih koje se priključio brigadi u borbi za Valjevo, Branko Gojković, u aprilu već politički delegat voda, Petar Radivojević, također od septembra u brigadi, pa Blagoje Ilić, Radisav Stanojković, Aleksandar Vasiljević, Vukašin Mladenović..

Za to vrijeme 2. lička brigada je ovladala Tomašicom i udarila na Zdenčac.

Borbe za Palešnik se nastavljaju čitavog 26. aprila i produžuju se tokom noći 26. i 27. aprila. Uzaludno, kao i na pravcu nastupanja 2. ličke brigade. Ujutro 27. aprila 3. lička brigada je povučena od Garešnice u Sokolovac. Napadi na Zdenčac i Palešnik se obnavljaju; uzaludno čak i kad napad pojačaju bataljoni 3. ličke brigade.

Takav otpor je bio na svim sektorima.

Na desnu obalu Ilove su prodrli samo klinovi 5. udarne i 6. ličke divizije. Ostale snage 1. armije su zadržane na lijevoj obali Ilove. Nijemci su bili odlučni da po svaku cijenu ostanu na Ilovi dok se ne stvore uvjeti da se glavnina armije Jugoistoka povuče preko Karlovca i Zagreba prema Austriji. Kad je pritisak 6. divizije na desnoj obali postao krajnje opasan, komanda 21. armijskog korpusa se opredjeljuje za snažan bočni protuudar sa 7. SS divizijom pravcima Antunovac - Uljanik - Blagorodovac - Kreštelovac i Hrastovac - Imsovci. Brzi prodor esesovaca omogućavaju 369. legionarska i 1. ustaško-domobranska divizija koje frontalnim napadima vežu snage 5. krajiške udarne divizije i 6. ličke proleterske divizije. Makedonsku 48. diviziju je s boka napala 9. ustaško-domobranska divizija s nekim njemačkim jedinicama. Sedma SS divizija se neočekivano našla u rasporedu 42. makedonske divizije; dvije brigade te divizije su uz velike gubitke napustile Antunovac, Blagoro-

dovac i Uljanik. Oko podne 27. aprila, kad 7. SS divizija izbija i u Kreštelovac, pozadina 48, 6. i 5. divizije je krajnje ugrožena. Štab 1. armije naređuje da se i 5. i 6. divizija povuku na lijevu obalu Ilove.

To je opća slika stanja.

Kilometar južnije od položaja »Pekiše Vuksana«, esesovci su potisnuli 2. ličku proletersku brigadu, i naglo izbili u Tomašicu. »Zajahali« su na leđa 2. bataljona, koji je veštim manevrom izbjegavao veće gubitke, a istovremeno su doveli u najveću opasnost štab brigade: »Nijemci su«, piše Jovica Grković, »iskoristili jednu našu neopreznost. Naime, štab brigade je bio smješten u najsevernijem delu Tomašice i odatle su često odlazili i dolazili kuriri. Nemci su to verovatno primetili i zaključili da se tu nalazi neka komanda. Odjednom plotunima, verovatno iz nekoliko baterija, zasuli su kuću u kojoj se nalazio štab brigade. Vatra je bila iznenadna i dosta precizna. Granate su padale i na 20 m daleko od ove kuće. Sasipala su se stakla, kroz vazduh leteli komadi polomljenih ograda. Vatreni nalet trajao je nekoliko minuta, i to tako žestoko da se niko nije smeo pomaknuti. Posle prekida neprijateljske artiljerijske vatre sagledavaju se posledice. Svega dvojica drugova, iz čete koja se nedaleko nalazila u brigadnoj rezervi, bili su lakše ranjeni. Pokidane su žičane veze i nekoliko kuća oštećeno... Uvek vedar, i u najtežim situacijama hrabar i hladnokrvan, načelnik Štaba, Mirko Medić Cukić, daje kao nekakav zaključak: 'Ajde jadan, ne pogađa svaka'. A mali kurir Đokica (Popović, iz Lapca, godište 1930), zbog svoje šnalažljivosti i hrabrosti omiljen u čitavoj brigadi, dodaje: 'Udri, udri, Švabo, ali nećeš još dugo. Doći ćemo mi i tamo'. Za nas je ovo bila još jedna pouka: neprijatelja ne treba nikad potcjenjivati... «¹³⁹⁹

Baš tad uočena je opasnost sa strane s koje nitko nije Nijemce očekivao: udarili su iz zaleđa. Njemački 910. tvrđavski grenadirski bataljon brzim prodorom kroz položaje 2. ličke brigade izbija pred komandno mjesto 1. brigade. Već su, piše Jovica Grković, »rafali njemačkih mitraljeza zasipali samo komandno mjesto«. Uz štab brigade se, osim ranjenika čitave divizije, nalazila samo jedna četa »Pekiše Vuksana«; komandir je bio Marko Vojnović, a komesar Petar Rađenović. Komandir Vojnović, zvan Markica, bio je nizak momak, pouzdana narav, mio boricima, cijenjen od starijina. Čim je od Mirka Medića Cukića i Jovice Grkovića dobio naređenje da »zbog ranjenika što prije odbaci Švabe«, komandir Markica je »na njemu svojstven način komandovao: 'Prvi vod desno, drugi levo, a treći za mnom. Niko ne sme pucati dok ne dođu na cev. Dobro se prikrivajte, dok nas ne opaze. Brzo, drugovi, sada će nam sve platiti. 'Za njegove borce ovo je bilo sasvim dovoljno. Nemci su se uskoro sreli sa Markičinom četom oči u oči. Poletele su bombe i zaštekali automati proletera. 'Juriš, hvataj žive, ura!... prolomilo se iza seoskih kuća. Prvi redovi Nemaca su prosto sasečeni, a ostali su se pokolebali, ali samo za čas, dok Markica nije krenuo sa svojim proleterima napred. Nemci su počeli da beže. I tako je opasnost ubrzo otklonjenja...¹⁴⁰⁰⁾

¹³⁹⁹> Jovica Goković, n. d. 488.
mo) Sanitetski zbornik 7, 199.

Tek što su odbijeni Nijemci od štaba brigade, javljeno je da su dijelovi njemačkih divizija izbili pred Kreštelovac; nadiru od Banove Jaruge preko Antunovca

Sve jedinice 1. brigade su čitavog dana u borbi. Sve vrijeme redaju se napadi i kontranapadi. »Jedan jak protivnapad neprijatelja«, kad je izgledalo da će proleteru popustiti, »uz pomoć jake bacačke vatre uspio je da odbije naš III bataljon«. To je podatak iz operacijskog dnevnika brigade. Najdramatičnije je bilo između kote 133 i Bajevića jarka. Dok je »Božidar Adžija« zaista herojski odolijevao žestokom napadu esesovaca, Mirko Medić Cukić je brzo rokirao glavninu 1. i 2. bataljona i s njom došao u pomoć »Adžijinim« četama. Na čelo jurišnih strojeva izlaze najiskusniji. Nema uzmicanja!»Neprijatelj mora biti odbačen!« - nareduje Cukić. Podsjetio je komandant bataljona i komandire na podatak, koji redovno djeluje najpoticajnije:

- Ugroženi su ranjenici!

Sudar je, predveče 27. aprila, bio strahovit.

Nijemci su odbačeni 500 metara južnije od ceste.

»Sa svih strana su nam Nemci i ustaše«, javlja iz opkoljene Tomašice referent saniteta 6. divizije Danica Rosić:»Nemci su nas zaobišli i zašli nam za leđa«. Sanitetski bataljon je ostao odsječen u Dežanovcima, a u Tomašici su bile s ranjenicima dvije kirurške ekipe. Načelniku armijskog saniteta je 28. aprila javljeno da je u Tomašici prikupljeno »386 ranjenika iz jučerašnje borbe«, i da je »evakuacija ranjenika nemoguća dok se obruč ne probije.«¹⁴⁰¹ Ipak »i pored toga što smo imali velik broj netransportabilnih ranjenika... ni jedan ranjenik nije pao neprijatelju u ruke, svi su na vrijeme izvučeni.«¹⁴⁰²

Najznačajniju ulogu u odbijanju dijelova 910. grenadirskog bataljona iz Tomašice imao je 2. bataljon »Pekiša Vuksan« i posebno, četa tog bataljona pod komandom Marka Vojinovića Markice i Petra Rađenovića. U sudaru je poginuo komandant njemačkog bataljona. »Pekiša Vuksan« je imao dosta ranjenih. Među ostalima bio je ranjen i komesar čete Petar Rađenović.

»Bije se krvav boj«, javlja 27. aprila šef saniteta 6. divizije. U drugoj depeši:»Cijela divizija je u borbi. »Dva dana kasnije:»Naša divizija već treći dan u neprekidnoj borbi.«¹⁴⁰³

Popodne 27. aprila, u razmicanju tijesnog obruča oko Tomašice, angažirali su se čak i pokretni ranjenici. Tada su u streljački stroj izašli i Jovica Grković, i Milan Grubić, i Mirko Medić Cukić. S komandantima i komesarima bataljona obilaze borbe. Ljudi su umorni, ali svi su samouvjereni; izdržaće se. U 20 sati napad na neprijatelja je ponovljen. »Marko Orešković« napada na utvrđenu liniju duž ceste, »Pekiša Vuksan« je špicu napada usmjerio na Palešnik, a »Božidar Adžija« je ovoga puta u drugoj borbenoj liniji, na Ravnicama, kilometar sjevernije od Tomašice.

Sva silina napada 1. brigade slomila se na garešničkoj cesti i zavravnima ispred palešničkih rovova. Budući da nije bilo snage da se

¹⁴⁰¹> Sanitetski zbornik 7, 199.

¹⁴⁰²> Isto, 198.

¹⁴⁰³> Isto, 205.

popodnevni juriš - kad je neprijatelj pomaknut - nastavi, vjerovatno je trebalo s narednim napadom počekati dok jedinice barem malo ne počinu. Podsticani stalnim intervencijama iz štaba divizije, major Grković i kapetan Cukić i Grbić nisu mogli čekati. Pa i borci su tražili da se s napadom nastavi. Šesnaest skojevaca 2. čete »Marko Orešković« (do tad su u ofanzivi 33 bila izbačena iz borbenog stroja) poslali su pismo ranjenicima. Potpisan je sekretar skojevske organizacije u četi Radoslav Vuković. Obećali su ranjenicima da će ih po svaku cijenu zaštititi. Pa ako napad izveden u 20 sati 27. aprila i nije uspio, barem su Nijemci tako sabijeni u rovove da više i ne pomišljaju na nove prodore.

Štab brigade će u svojim analizama utvrditi dva razloga za neuspjeh u napadu na njemačke položaje duž garešničke ceste i ispred Palešnika: teren izuzetno težak za podilaženje (brisan prostor) i »što je neprijatelj bio veoma uporan«.

Prva brigada je u trodnevnim borbama imala 17 poginulih i 61 ranjenog. Trećeg dana borbi, 28. aprila, najveće gubitke je imao 1. bataljon »Marko Orešković«. Zaredom ginu: Dragutin Đorđić iz Lopatske, Prodan Marković iz šabačke Krivaje, Milosav Drašković i Miladin Todorović iz Male Sugubine, Miodrag Simić iz Trlića, Slobodan Nikolić iz Sokola.

U rano popodne, kad se njemački streljački stroj, zaslijepljen, kao jato osa, silovito ustremio na položaje 1. brigade, zamjenik komandanta 1. bataljona Rade Krajnović Krajina je gestom, jer glasa se nije moglo čuti, komandantu Pavkoviću predložio kontrajuriš. U isti mah su ustala obojica. U kanonadi oružja i oruđa zagrmjelo je:

- Nagari, zalomi lijevo krilo, žive hvataj!

Nagari! - krenuli su krtijaši za četvoricom svojih kapetana Nikolom Pavkovićem, Mirkom Laskovćem, Radom Krajnovićem i Draganom Gruborom.

U tome letu streljačkog stroja krtijaša, kad je došlo do hvatanja za guše i kad su Nijemci morali da uzmiču, poginuo je po godinama najmlađi od četvorice kapetana 1. bataljona, Rade Krajnović Krajina, čovjek za kojeg su, poslije Bogdana Bolte, pretpostavljeni najčešće pisali »istakao se herojstvom«, junak svih bojeva 1. bataljona, od Gline, kad je pri put bio u borbenom rasporedu najstarijeg bataljona partizana u Hrvatskoj. Heroj Krajina, miljenik 1. brigade i 6. divizije! Od dolaska iz bolnice, krajem januara, bio je opsjednut mišlju da će svi njegovi stari drugovi izginuti, i da će se sam, crna obraza, vratiti u Liku. Kako će stati pred matere, sestre i supruge najboljih ljudi Like? Znao je po sto puta ponoviti pitanja, a onda je, šaljući krtijaše u zonu smrti, svakog od njih naprosto molio:

- Ne gini uludo!

Na sebe je najmanje mislio, kao da će njega, zauvijek obilježenog, s velikom ozgotinom na licu od valjevske rane, svako novo tane zaobići. Sasvim ozbiljno je govorio: »Mene kuršum neće. Jednom me nagrdio, pa sad mogu biti miran!« - govorio je Krajina, ali eto i po drugi put ga pogodi, i ovoga puta smrtno.

Kod Palešnika borbe su 28. aprila vođene do 16 sati. Od ranog jutra, u nastavku neprekidnog čarkanja, »bilo je više napada sa strane

neprijatelja, ali su uvijek sa naše strane bili odbijeni uz velike gubitke po neprijatelja».¹⁴⁰⁴¹

U 16 sati iz štaba divizije je 1. brigadi naređeno da se rasporedi na lijevoj obali Ilove, jugozapadno od Tomašice, da bi sva tri bataljona bila upućena 5 kilometara u smjeru sjeverozapada, u Omsovce. U noć 29. aprila brigada je odatle upućena u napad na Kreštelovac. Zbog slabih veza, nije se znalo da su jednice 5. krajiške udarne divizije već zauzele Kreštelovac. Budući da su bataljoni bili razvijeni za borbu, štab brigade je u Kreštelovcu odlučio - na konzultirajući se sa štabom divizije - da se napada Sokolovac, kilometar zapadnije. Komesar brigade, njegov pomoćnik i načelnik štaba su vjerovali da time olakšavaju borbene aktivnosti 2. i 3. brigade 6. divizije. Tek što se divizija primakla Sokolovcu, neprijatelj je uzmakao, zauzimajući za obranu povoljnije položaje. Samo manje zaštitnice su bataljonima 1. brigade pružile otpor.

U dva naredna dana, 29. i 30. aprila - dok se sve snage 1. armije pripremaju za bolje organizirani prodor preko Ilove - brigada je imala samo manje okršaje; u borbeni doticaj dolaze, uglavnom, izviđačka odjeljenja. Svi poginuli su tada otpremljeni u Pakrac, gdje je organiziran svečan pogreb. Na položajima se održavaju sastanci. Obavljaju se užurbane pripreme za proslavu međunarodnog praznika rada. U vezi s tom proslavom, na konferenciji štabova bataljona sa štabom brigade, rečeno je - pamtí partijski rukovodilac »Pekiše Vuksana« Pajina Novaković - da se 1. maj slavi u takmičarskom duhu, prije svega »kako sa što manje žrtava, uz najveći samoprijegor, izvršiti zadatke završne ofanzive«. Posebni sastanci su održavani sa novim borcima. Više od stotinu novih boraca je ujutro 1. maja polagalo zakletvu. U 14 sati 1. maja sva je brigada bila na prvomajskom mitingu a u 17 sati je preko Tomašice ponovo krenula u prvu borbenu liniju: s dva bataljona (1. i 3.) napada Zdenčac, 5 kilometara sjeverozapadno od Tomašice, a 2. bataljon je u rezervi.

Neprijatelj se iz Zdenčaca povukao u smjeru sjeverozapada, prema Pašijanu. U stopu ga je do zaravni Krljanuša pratio 1. bataljon. Tu, oko 500 metara istočno od Pašijana, u jutro 2. maja, zametnuli su se teški okršaji. Nijemci su u tri navrata pokušali da odbace krtijaše. Tokom dana u borbe se uključio i 3. bataljon »Božidar Adžija«. Uveče su 1. i 3. bataljon pokušali da razbiju njemačke položaje. Istovremeno su u akciji i 2. i 3. brigada: 2. iz Palešnika napada njemačke položaje između Palešnika i Pašijanskog gaja, 3. između pilane i šume Brestovac.

Prvom bataljonu 1. brigade je naređeno da preko pašijanskog polja prodre u Pašijan. Druga četa 1. bataljona (komandir Josip Župan, komesar Petar Prijčić, treći komesar te čete od početka ofanzive) dobila je zadatak da prodire na čelu, s tim što će »sa jednim vodom osigurati se sjeverno prema šumi Palešnik to jest likvidirati mitraljez što vas tuče bočno«. Tek što je kurir Gojko Paripović, onda petnaestogodišnjak s iskustvom starog borca, poletio prema 2. četi, četa je već samoinicijativno uletjela u šumu Palešnik. U tom jurišu na rubu zaravanka, ispred šumskog gustiša, pao je smrtno pogođen komesar 2. čete Petar Prijčić. Uz njega je poginuo i desetar Miodrag Simić.

i⁴) Zb. NOR, XI/1, 5/2.

Napadi na Pašijan su nastavljeni čitave noći 2. i 3. maja. Na svaki napad, neprijatelj je proletere »sačekao sa jakom vatrom« i »vršio momentalni kontranapad, pri čemu dolazi do teške borbe prsa u prsa.¹⁴⁰⁵⁾ Pred zoru su juriši proletera malaksali, a onda su zaredali kontranapadi: u 8, 9 i 9.30 sati Nijemci su izlazili iz rovova i ulijetali u borbeni raspored bataljona 1. brigade. Kad je odbijen i treći napad iz Pašijana, u 10 sati 3. maja, iz štaba divizije je javljeno da je sazrelo vrijeme za definitivno razbijanje njemačkih položaja duž Ilove. U štabu divizije je komesaru brigade majoru Jovici Grkoviću predočen plan pokreta. Desno od položaja 1. brigade nastupa glavnina 6. proleterske divizije. Zadatak 1. brigade: stalno pritiskivati neprijatelja u rajonu Pašijana, kako bi se stekao dojam da je Pašijan osnovni cilj, pa da neprijatelj na tom sektoru koncentrira što više snaga, olakšavajući prodor 2. i 3. ličkoj brigadi.

Štab divizije je od 1. brigade očekivao »stalan i jak pritisak prema Pašijanu«, ali dogodilo se ono što nije očekivano. Umjesto da u rajonu Pašijana privlači nove snage, neprijatelj je uzmakao. »Naš pritisak bio je tako jak« - izvještava štab brigade - »da se pretvorio u opšti napad na neprijatelja, tako da smo sa svim svojim snagama krenuli u pravcu Pašijana, dok smo sa jednim bataljonom napali šumu Brestovac.«¹⁴⁰⁶⁾ Nijemci su, zapravo, pomjerali front na zapad prema planu vrhovne komande Jugoistoka. Otpor pružaju samo zaštitnička odjeljenja. Osmoricu Nijemaca iz jednog takvog odjeljenja zarobila je četa Mile Kolaka Boje.

Bataljoni »Marko Orešković« i »Božidar Adžija« su nastupali u smjeru juga, da bi pomogli 3. brigadi u borbi za Garešnicu, a štab brigade s »Pekišom Vuksanom« i ostalim dijelovima brigade je nastavio pokret na zapad, prema selu Popovcu, koji je oslobodila 2. lička brigada.

U sudarima s neprijateljem u šumama Pašijanski gaj i Brestovac, 1. brigada je imala 6 mrtvih i 18 ranjenih: 15 novih, borbama nevičnih, boraca je nestalo (razbježali su se, ali će u brigadu stići do narednog jutra).¹⁴⁰⁷⁾

Oko 18 sati 3. maja 3. brigada je u završnom okršaju potpomognuta od dva bataljona 1. brigade, oslobodila Garešnicu, a onda su sve snage 6. divizije iz Garešnice krenule u smjeru sjeverozapada za selo Popovac. Sat poslije ponoći, poslije kratkog predaha 1. i 3. bataljona, kompletna 1. brigada je krenula za selo Miloševac, to jest prema Čazmi, preko Gornje Garešnice i Samarice. Na jedanaestom kilometru puta, ispred Sa-

¹⁴⁰⁵⁾ Isto.

¹⁴⁰⁶⁾ Isto.

¹⁴⁰⁷⁾ Na Ilovi između Garešnice i Velikih Zdenača, ginu: Dobrivoje Maksimović, Tomo Marčetić, Branko Marić, Predan Marković, Živadin Milenković, Zdravko Milošević, Srba Milutinović, Dobrivoje Savić, Miodrag Simović. Aleksandar Sirovljević, Slavko Stadić, Dragoljub Adamović, Jovan Cvetković, Ratko Bajić, Milorad Božović, Novica Božović, Vladimir Pantelić, Petar i Radiša Petrović, Spase Vladislavliević, Radosav Egerie, Slavko Gligorić, Ljubinko Kuzeljev, Kamenko Đorđević, Rajko Đukanović, Radomir Zdravković, Spasoje Leontijević, Selimir Tanasijević, Andrija Trifunović, Radosav Radovanović, Vinko Randić, Blagoje Radulović, Dragoslav Radilović, Petar Zdjelar, Nikola Jovanović, Rade Krajnović Krajina, Jordan Radojčević, Radosav Radosavljević, Aleksandar Nenadović, Slobodan Nikolić, Cvitko Turković, Nastas Čirić, Bogdan Micković, Petar Prijčić i Miloje Petrić.

mance, na riječici Velika Sredska, prethodnicu brigade - bataljon »Pekiša Vuksan« i Izviđačku četvu - u zasjedi je sačekalo nešto više od 100 Nijemaca. Četa Gojka Njegovana i izviđači Ilije Jankovića naprosto su* silovitim napadom rastjerali zasjedu.

Brigada je 4. maja u 10 sati stala u Grabovnici, 33 kilometra sjeverozapadno od Garešnice, 3 kilometra zapadno od Čazme, tek tu obavještena da je neprijatelj još u Čazmi.

Kako su brigade 6. divizije, slijedeći Prvu, pristizale u Grabovnicu, tako su se uključivale u borbu za Čazmu. Prva brigada napada istočni ulaz u grad, uz zadatak da dijelom snaga presiječe prilaze od Bjelovara. O neprijatelju se znalo samo toliko da je iz sastava ustaško-domobranskih divizija. Tek kasnije će biti utvrđeno da je u Čazmi 4. maja bila 7. Pavelićeva divizija desnim krilom oslonjena na njemačku 41. diviziju, a lijevim krilom na legionarsku 369. diviziju, koja se uz velike gubitke jedva domogla desne obale Čazme.

Prema planu štaba 1. brigade u napadu određenom za 13 sati morali su sudjelovati 2. i 3. bataljon: 2. bataljon »Pekiša Vuksan«, lijevim krilom oslonjen na brežuljak Čazmi s jugoistoka (kota 144), a desnim krilom siječe cestu za Bjelovar (sjeveroistočni ulaz u Čazmu), imao je zadatak da proдре u grad; 3. bataljon »Božidar Adžija« je svojim lijevim krilom pojačavao desno krilo »Pekiše Vuksana« kod kote 112, uz potok Bukovinu, a desnim krilom je zahvatio šumu Jazavšine, uz bjelovarsku cestu, Miloševcima na sjeveru, a Dragancu s juga. Zadatak 3. bataljona: odbaciti neprijatelja s ceste, zaposjesti Draganac, zatvoriti prilaze od Bjelovara.

Bataljon »Marko Orešković«, kao drugi borbeni red, zadržan je u Miloševcima, 2 kilometra sjeveroistočno od Čazme.

Kao što je i očekivano, borbe su počele, poslije prethodnog čarkanja, u 13 sati. Naredni sati će biti strahovito teški. Čazma je uzela 1. proleterskoj brigadi 6. divizije težak danak u krvi, jednako onim jedinicama koje su vodile ulične borbe, kao i onim koje su krvarile na prilazima grada.

U 15 sati »Pekišine« čete s komandirima Gojkom Njegovanom, Milanom Mandićem, Milošem Cvjetićaninom i Milošem Potkonjakom i komesarima Petrom Rađenovićem, Danom Sokolićem, Radom Potrebićem i Petrom Dmitrašinovićem slomile su najjistureniju liniju gradske obrane na istočnom ulazu u Čazmu i upustile se u žestoke ulične borbe. Komandant Miloš Todorčić će obavijestiti štab brigade da se posebno istakao (pri tome je kazano da je teško reći tko se nije istakao!) šesnaestogodišnji Milorad Marković, koji se uoči završne ofanzive u bataljon vratio s bolničkog kursa. Tri puta je ulijetao u najžešću vatru da bi izvukao ranjene Milorada Aksentića, Krstivoja Lazića i Radenka Đurkovića. Kad je pokušao da izvuče Tihomira Filipovića i Živojina Kolnarevića, i sam je pao pored njih, teško ranjen. Izvukla ga je četna bolničarka Olga Ležaić s dvojicom nosilaca ranjenika.

Neprijatelj je branio Čazmu vješto i uporno. To su bili ostaci ustaških jedinica, pokušani u zločinu, odlučni da se bore do posljednjeg trenu. Tu više nije bilo domobrana obično ornih za predaju. Takav

»neprijatelj uspijeva da izmanevriše osiguranje II bataljona i da (u samom gradu) udari s leđa na što je naš II bataljon odgovorio jurišom jedne čete, koja se nalazila u rezervi«. ¹⁴⁰⁸

Na bjelovarskoj cesti, tamo gdje je »Božidar Adžija« dejtvoovao, »neprijatelj je bio veoma uporan«, tako da uz svu »upornost štaba i rukovodilaca III bataljona, uprkos požrtvovanja boraca, koji su si postavili u zadatak da po svaku cijenu izvrše zadatak«, nije se moglo učiniti ono što je bilo u planu. Sve nastojanje 3. bataljona »ostalo je bezuspješno«. Umjesto da pod pritiskom »Adžijinih«, četa odstupi, »neprijatelj na sektoru III bataljona vrši česte i veoma jake kontranapade, sa težnjom da odbaci naše snage sa komunikacije i obezbjedi povlačenje svojih snaga iz Bjelovara«. ¹⁴⁰⁹

O ishodu borbe za Čazmu ovisila je i sudbina neprijateljevih snaga koje su se, pred naletom divizija Koste Nađa, povlačile iz Bjelovara. Bjelovarski garnizon je računao da će se povući preko Miloševaca i Čazme. Uveče, kad su dijelovi 3. armije prodirali u Bjelovar, njemački 370. puk, ostaci borbene grupe Henke i dijelovi ustaško-domobranske 5. divizije su se pojavili na sjevero-istočnim prilazima Čazme. Uočivši raspored »Božidara Adžije« duž istočne strane bjelovarske ceste, između kote 112 nad Bukovinom i šume Jazavšina, ustaše, legionari i Nijemci su u smionom i jednako toliko domišljatom manevru zaobišli te položaje i s boka i iz zaleđa napali jedinice 1. brigade. »Božidar Adžija« je doveden u izuzetno tešku situaciju. Neka odjeljenja su bila odsječena. Nastavila su borbu u okruženju. ¹⁴¹⁰

Komesar i pomoćnik komesara, Jovica Grković i Milan Grubić, zatekli su bataljon, obilazeći ga ujutro 5. maja, u vrlo teškom stanju. Čete su već bile izvučene iz poluokruženja, ali još u situaciji da su - kao što će biti objavljeno štabu divizije - »juriši vršeni uzastopno«. Jovica Grković piše ¹⁴¹¹ da su on i njegov pomoćnik stigli na položaje 3. bataljona u osvit dana. Na više mjesta vođena je borba prsa u prsa. »Bilo je čak i hvatanja za vratove«; piše kako mu je jedan od boraca pričao o obračunu našeg desetara s Nijemcem: »Rvu se oni i prevrću, a ja oblećem oko njih. Ne smem pucaći, a ne mogu, naprosto ne stižem da Švabu udarim kundakom. Gadno, Švabo nadjačava. Tada uhvatim priliku, pa ga bajuntom...«. Taj borac, kojemu Grković ne spomenu ime u zapisu o krvavom sudaru kod Miloševca, zvao se Strahinja Kazimirović. Bio je to visok, štrkljast gimnazijalac, s brigadom od beogradske operacije. On je bajunetu zario u plećku krupnog Nijemca, dok se taj Nijemac rvao s desetarom Milom Petrovićem, kojeg su borci zapamtili kao Milu Smederevca. U jednom kontrajurišu ujutro 5. maja desetar Smederevac je poginuo, a njegov drug Kazimirović je lakše ranjen.

Njemačko-ustaške jedinice, koje su odstupale iz Bjelovara, najprije su se probile kroz raspored 3. bataljona, a onda su odbacile i ostale dijelove brigade i 6. divizije i ušle u Čazmu. U mjestu je došlo do borbe, koja nije bila manje žestoka od one vođene na sjeveru Čazme. Koman-

¹⁴⁰⁸ A VII, 800, 12-67/10.

¹⁴⁰⁹ 1 s t o

¹⁴¹⁰ u rajonu Miloševca, uveče i u noći 4. aprila nestalo je osamnaest boraca, među njima Slavko Mitić, Bogoljub Mitić, Dragoljub Cvetković, Aleksandar Popović, Dušan Petrović i Mihailo Milovanović, kojima je to bila prva borba.

¹⁴¹ » Jovica Grković, n.d. 492.

du nad snagama u Čazmi (tu je bila 2. brigada i dijelovi 1. brigade) ob-
jedinjavao je Dragan Rakić. »Kao i obično u najkritičnijim momentima«,
piše o njemu Jovica Grković, »i ovdje je Dragan obilazio i bodrio
svoje borce i rukovodioce. Prezirući neprijatelja i njegovu snagu, ne
sklanjajući se ispred opasnosti, uvek je našao za svakoga borca reči koje
ohrabruju. Svi su ga dobro poznavali i znali njegove osobine. 'Što hoće,
junače, ta žgadija!' - uzviknuo bi on često, pa dodao:

- Kilometar im neba, smrvićemo mi njih!¹⁴¹²⁾

Dijelovi 1. i 2. brigade se i nisu povukli iz Čazme, nego su, sve vri-
jeme prolaska njemačko-ustaških snaga kroz naselje, pružali otpor iz
zgrada.

Od Bjelovara ujutro 5. maja uglavnom nadiru ostaci ustaško-do-
mobranskih divizija. Duž Česme, između Kabala i Čazme, prihvataju ih
dijelovi 369. legionarske divizije. Sredene čete 3. bataljona 1. brigade su
čitavo jutro napadale neprijateljske kolone. Jovica Grković pamti kako
je četa Rade Ljubibratovića zarobila grupu domobrana s minobacačem.
Istog trena domobranci su počeli tući po ustaško-domobranskoj koloni.

»Božidar Adžija« napada i uzmiče, ovisno o snazi kontranapada. Po-
ložaji toga bataljona su do podne 5. maja ojačani četama 1. bataljona.
Drugi bataljon se i dalje bori u gradu. Druga četa »Marka Oreškovića«
je s dijelom jedne čete 3. bataljona na cesti kod crkve zarobila više od
50 domobrana, ali prije nego što se povuku bili su napadnuti s dviju
strana. U silovitom naletu na neprijateljsku kolonu, nekompletne dvije
čete proletera su probile domobransko-ustaški streljački stroj, ali su u
tom naletu izgubile desetak boraca; među ostalima poginuli su komesar
2. čete 1. bataljona Miodrag Pavlović (od početka ofanzive četa po čet-
vrti put ostaje bez komesara) i najstariji zamjenik komandira u čitavoj
diviziji, Crnogorac iz Bara, Jovan Božović. Jovanović Relja, lijep osam-
naestogodišnjak, miljenik 1. voda 2. čete, uoči 1. maja primljen u SKOJ,
i kurpir 3. bataljona Desimir Miljković, puškomitraljezima su držali od-
stupnicu svojim drugovima. Zauvijek su ostali na svojim položajima.

Dijelovi 1. bataljona i 3. bataljon su do 6 sati 5. maja ovladali bje-
lovarskom cestom između Jazavšine i Draganca. Pola sata kasnije ušlo
se i u Vagovinu, 5 kilometara u smjeru sjeveroistoka od Čazme. Tek tad
su definitivno sjeverni ulazi u Čazmu zatvoreni. Ostaci domobransko-us-
taških snaga su odbačeni s ceste, pa se povlače u grupama preko Čes-
me na zapad.

Ujutro 5. maja dijelovi 1. brigade i 2. brigada, pod komandom Dra-
gana Rakića i Milana Pavičića, ovladavaju Čazmom.

Do 11 sati 5. maja na prilazima Čazmi i u Čazmi borbe su završene.
Duž ceste od Bjelovara, od Vagovine do Čazme, ostali su leševi njemač-
kih, legionarskih i domobranskih vojnika. Ali, i 1. brigada ima ogromne
gubitke: u dvodnevним borbama za Čazmu, više u Miloševcima nego u
Čazmi, imala je 50 mrtvih i 74 poginula. Uz to čak 32 nestala od kojih
su se - koliko se znade - samo dvojica kasnije javili svojim jedinicama,
kad su izliječili rane, student Emil Popović i zemljoradnik Andrija
Erleg.¹⁴¹³⁾

¹⁴¹²⁾ IstO

¹⁴¹³⁾ A VII, 800, 12-67/10.

Pred podne 5. maja, odmah poslije završene borbe, sve jedinice 1. brigade su nastavile pokret na zapad goneći razbijenog neprijatelja Pravcem Cerina - Mostari - Poljana, preko kanala Glogovnica, brigada je prevedila 25 kilometara. Prenočila je 4 kilometra istočnije od Vrbovca, u Poljani, gdje će primiti naređenje štaba 6. divizije da što prije izbjije u Suhodol, kod Donje Zeline, dvadesetak kilometara zapadno od Poljane.¹⁴¹⁴ No, tek što je kolona krenula iz Poljane, ujutro 6. maja brigada je zaustavljena na obali Luke, kod Ciglane, i na željezničkoj pruzi Vrbovec - Dugo Selo. Tek sutradan nastavlja pokret u smjeru sjeverozapada: Luka - Dulepska - Samoborci - Mlaka - Sveta Helena - Donja Zelina - Suhodol.

U prethodnici nastupa 1. bataljon; na čelu 1. četa. Na čelu »čela«, u izvidnici, išla je grupa krtijaša s komesarom Ivanom Balenom, uvijek nasmijanim, a neobično pametnim mladićem, koji je u brigadu došao iz Primorja u svojoj šesnaestoj godini. U mnogim borbama se istakao i hrabrošću i snalažljivošću. Nije bilo lako postati komesar u proleterskoj jedinici. Ali, ujutro 6. maja čini se da komesar čete krtijaša zastavnik Balen i njegova izviđačka grupa nisu bili previše oprezni. Kod Samoboraca, desetak kilometara istočnije od Donje Zeline, ušli su u zasjedu ostataka 7. ustaško-domobranske divizije. Od prvog hica ustaške zasjede smrtno je pogođen komesar Balen. Najprije 1. četa, a zatim i čitav bataljon brzo se razvijaju u borbeni poredak. Neprijatelj je brzo odstupio zauzevši novi položaj kod Mlake. Ovog puta nije bilo iznenađenja. Štab brigade je cestom na neprijatelja usmjerio 1. bataljon, a 3. bataljon je izveo manevar da bi, izbivši rubom šume Mokrice kraj sela Dročevci, s boka napao neprijateljski raspored.

Ustaše se izvlače ostavljajući svoje mrtve i nekoliko ranjenih, koje nisu stigli pokupiti.

U Donjoj Zelini brigada je 7. maja čula najradosniju vijest: Njemačka bezuvjetno kapitulira! Sve radio-stanice javljaju o sporazumu potpisanom u Remsu. Iz štaba divizije je štabu 1. brigade preneseno naređenje Peka Dapčevića da »na pravcu nastupanja prihvati kapitulaciju neprijateljskih snaga«. Očekivalo se da će neprijatelj odmah početi da odlaže oružje, iako je javljeno da neprijateljstva definitivno prestaju u noći 8. i 9. maja. »Komandantu njemačkih snaga na području Hrvatske i svim komandantima njemačkih jedinica u Hrvatskoj« general-lajtnant Peko Dapčević je, »po naređenju Vrhovnog Komandanta Jugoslovenske armije« uputio 7. maja zahtjev:

»Danas je admiral Denic, vrhovni komandant njemačke vojske, izdao zapovijest svim njemačkim jedinicama da se bezuslovno predaju i obustave borbu na svim frontovima.

Prema tome zahtijevamo od Vas da naredite svim Vašim jedinicama da obustave dalji otpor, da ostanu u mjestima gdje se nalaze i da Vaše starješine sačuvaju u potpunom redu svu ratnu spremu i kasarne, koje će primiti oficiri delegirani od ovoga štaba.

Odredbama bezuslovne kapitulacije, potpisanim od strane saveznika, prema Vama i Vašim trupama biće postupljeno.

¹⁴¹⁴> Isto, 9, 23-2.

Rok za predaju Vas i Vaših trupa 8. maja do 9.00 sati po srednjeevropskom vremenu.

Znak sa obustavljanje otpora i polaganje oružja daće Vaše jedinice isticanjem bijelih zastava i slanjem delegata u mjestima gdje će Vam odrediti štabovi naših isturenih jedinica... «.¹⁴¹⁵⁾

No, neprijatelj nije pokazivao nikakve znakove kapitulacije. Povlačio se vrlo organizirano i pružao otpor na svim pravcima povlačenja, samo ako je imao ikakvu šansu za otpor. Na pravcu nastupanja 6. proleterske divizije nisu vođeni nikakvi pregovori. S neprijateljem se i dalje »razgovaralo« isključivo preko nišana i mušice.

Šestoj diviziji je 7. maja naređeno »da oslobodi glavni grad Federalne Hrvatske i da nastavi gonjenje neprijatelja prema austrijskoj granici.«¹⁴¹⁶⁾ Po planu štaba 1. armije 6. proleterska divizija »napada pravcem s. Goranec - s. Jalševac - s. Gornji Bukovec - s. Remete - Mirogoj - Jelačiveć trg - Ilica«. Prva brigada je od Zeline do Zagreba nastupala preko Čučejia i Markuševca, putem dugim oko 50 kilometara. Pokret je izveden u dvije kolone: u lijevoj je, održavajući vezu s 3. ličkom proleterskom brigadom, nastupao bataljon »Pekiša Vuksan«, a u desnoj su nastupale ostale jedinice, slijedeći prethodnicu »Božidara Adžije«.

Borbi od Donje Zeline do Zagreba nije bilo, ali je sve vrijeme - kao što se vidi iz bojne relacije štaba 1. brigade - »u samom pokretu dolazilo do manjih sukoba«, češće s ustaško-domobranskim, nego s njemačkim zaštitnim jedinicama. Sve te grupe »je prethodnica (1. brigade) uspjela da likvidira«.

Na putu od Zeline, na obroncima Medvednice i u Markuševcu, 1. brigadi se predalo 418 neprijateljskih vojnika. Ali, mnogi su i dalje pružali otpor. Na putu od Donje Zeline do Zagreba 1. brigada je 8. maja imala 4 mrtva i 24 ranjena borca.

U noći 8. i 9. maja, kad je Zagreb već bio potpuno slobodan (bitka za Zagreb je riješena na prilazima gradu), 1. brigada je bila na sjeveroistočnom ulazu u grad, u Remetama, iznad Mirogoja. Poslije nekoliko okršaja s dijelovima 41. njemačke divizije i ustaško-domobranskim grupama, koje su se neorganizirano izvlačile preko Zagrebačke gore, brigada se preko Šestina i Tuškanca spustila u centar Zagreba, na Ilicu i Jelačić-plac. Još u toku noći pokret je nastavljen Ilicom prema Crnomercu i Podsusedu.

Ujutro 9. maja pokret na zapad je obustavljen, jer se saznalo da se znatna neprijateljska grupacija pokušava probiti preko Medvednice u Zagorje i Štajersku na putu za Austriju. Zbog toga je u 10 sati 9. maja 1. brigadi naređeno »da likvidira ostatke neprijatelja u podnožju šume Medvednice«, gdje se »neprijatelj i pored svog bezizlaznog položaja uporno brani.«¹⁴¹⁷⁾

Prvi bataljon je dobio zadatak da neprijatelja potuče (ili primora na predaju) u Remetama; Drugi bataljon je usmjeren na Fučkov Jarak, u dolini Medveščaka; Treći bataljon je imao pred sobom neprijatelja u Gračanima i gračanskom 273 metra visokom Bregu.

1415) Zb. NOR, XI/1, 687.

1416) Isto, 623.

1417) AVII, 800, 12-77/10.

Svi pozivi neprijatelju na obroncima Zagrebačke gore da se preda i svrsta u zarobljeničke kolone gubili su se u plotunima. O tome u bojnoj relaciji je kazano:

»... Dok se neprijatelj nalazio u neposrednoj blizini naših snaga na njega je stalno sipana vatra. U 19 sati primili smo telefonsko naređenje, koje sme isto tako prenijeli nižim štabovima, za napad na neprijatelja koji se nalazio ispred odseka iste brigade, a u sastavu ostalih delova naše divizije. S napadom smo otpočeli odmah, ali se neprijatelj i pored svoje bezizlazne situacije uporno brani«.

Do kasne večeri 9. maja njemačke i ustaške jedinice su na južnim i jugoistočnim padinama Medvednice, u rajonu Remete - Fučkov Jarak - Gračani imali više od 400 mrtvih i ranjenih. Gubici, sve strašniji, nisu primorali komandu da izvjesi bijele barjake. Od 232 zarobljena uveče 9. maja ni jedan nije zarobljen bez otpora, tako da je 1. brigada imala 8 mrtvih i 27 ranjenih. Narednog dana, 10. maja, gubici 1. brigade su povećani: čak 14 mrtvih. Ranjenih je bilo nešto manje nego 9. maja: 21. Izginula je čitava grupa stražara, koji su, s nedovoljno opreza, čuvali zarobljenike. U noći im se prikrala grupa ustaša i sve ih pobila.

Štabu 6. proleterske divizije je javljeno da se u napadu na neprijatelja, koji se, uz žestok, ali ne i dobro organiziran otpor, izvlačio u smjeru sjeverozapada preko Medvednice, »naročito istakao naš II bataljon koji se nalazio na čelu kolone i omogućio ostalim jedinicama likvidaciju neprijatelja u potpunosti«. ¹⁴¹⁸

Iz Ksaverske 41. ugao Mlinarice, gdje je od 9. maja bio štab 1. ličke proleterske brigade, uveče 10. maja štabu divizije je telefonski prenesen izvještaj:

»Neprijatelj je zaustavljen i savladan, a tu mu je i sva komora i materijal. Pri tome nanešeni su mu veliki gubici u ljudstvu i materijalu«.

Na obronku Zagrebačke gore, kod najsjevernijih šestinskih kuća, poginuo je, vodeći streljački stroj svoje čete, poručnik Miloš Potkonjak: od osnivanja »Pekiše Vuksana« prošao je kroz sve borbe koje je taj bataljon vodio, da bi pao u posljednjem okršaju s neprijateljem.

Sve jedinice 6. proleterske divizije su 10. maja u borbama kod Zagreba, zapravo po sjevernim rajonima Zagreba, imale 42 poginula, 157 ranjenih i 32 nestala. ¹⁴¹⁹ To su najstrašniji dokazi da za 6. proletersku diviziju rat nije završen 9. maja.

Od 1. brigade je 10. maja traženo da »što prije očisti Zagrebačku goru i Medvednik od ustaških bandi (njemačka 41. divizija je slomljena!)«, odnosno da treba »pretresti i očistiti dio šume Medvednik do pravca Gračani - Kraljevac - Medvedgrad - Sv. Jakov - Gornja Bistara«. ¹⁴²⁰

U 14 sati 11. maja bataljoni 1. brigade su usmjereni preko Medvednice prema Hrvatskom zagorju. Nastupaju preko Medvedgrada i Sv.

¹⁴¹⁸ IstO
¹⁴¹⁹ Na padinama Zagrebačke gore od 8. do 13. maja ginu: Zdravko Ašković, Mane Stanić, Andreo Verdini, Božidar Stanković, Milivoje Stanković, Ivica Medumurac (umro od rana), Svetislav Pantelić, Danica Ivanović, Miloš Potkonjak, Jožef Vorju, Savo Grozdanović, Miodrag Katunac, Aleksandar Krstić, Vitomir Đorđević, David Čebić, Radosav Blagojević, Živko Nešić, Milorad Nedeljković, Selimi r. Tanasijević i Ilija Koso-
sovac.

¹⁴²⁰ AVN, 798, 13-1/3.

Jakova prema Gornjoj Bistri. Drevni Medvedgrad, onda još unekoliko ušćuvan, dvorac još po zidinama, na nadmorskoj visini od 857 metara, bio je mjesto prvog predaha u gonjenju ustaških grupica. Sakrstija Jakovljeva je na visini od 869 metara, podno Sljemena. U Gornju Bistru su se 1. i 2. bataljon, čisteći šume, spustili preko sjeverozapadnih padina Medvednice, kroz Bistransku goru. Treći bataljon je za to vrijeme čistio šume nestupajući nešto istočnije preko Brestovca (k. 846) i Sljemena (tt. 1035), te preko kota 873 i 400, da bi se glavnini brigade priključio u Gornjoj Bistri. Većih borbi nije bilo, tek nekoliko manjih okršaja. Zarobljeno je više njemačkih i ustaških grupa, koje nisu uvijek pružala otpor. Gubitaka nije bilo, ali je u bolnici umro - dva dana ranije ranjen - sedamnaestogodišnji Aleksandar Krstić.

Dvanaestog dana u maju, kad su snage 3. armije JA počele na sjevernoj granici prema Austriji, u dolini Drave, zatvarati obruč oko još nezarazanih ostataka Grupe armija Jugoistok, Paveličeve vojske i ostataka crnogorskih četnika, 1. lička proleterska brigada se prikupila u sjevernim četvrtima Zagreba, na rubu Medvednice. Tada su štab brigade i 1. bataljon »Marko Orešković« smješteni u kući broj 2 na Ksaverskoj cesti, 2. bataljon u Šestinskom Kraljevcu, a 3. u Šestinama. Borbi nije bilo. U 18 sati jedan bataljon je odvojen za pripremanu paradu, koja je održana 13. maja od 10 do 12 sati. Najbolja četa na paradi, 2. četa 1. bataljona »Marko Orešković«, upućena je u sastav Pratećeg bataljona 1. armije.

Tri dana poslije veličanstvene parade dijelova 1. armije u Zagrebu, dan poslije posljednjeg organiziranog otpora neprijateljskih snaga u Jugoslaviji, 16. maja, komandant 6. proleterske divizije general-major Đoko Jovanić i politički komesar divizije potpukovnik Nikica Pejnović su izvršili smotru 1. proleterske brigade 6. proleterske divizije »Nikola Tesla«. Od smotre u Adaševcima, koju su izvršili ujutro 4. aprila, protekla su 42 dana. Cini se, kratko vrijeme, tek šest tjedana. Ali, mjereno ljudskim životima, koji su krvlju obilježili put od Batrovaca i Lipovca do Zagrebačke gore - mnogo. O tome je postrojenoj brigadi kratko govorio general Jovanić: palim borcima koji su »svojim životima, kao i svi naši najbolji drugovi, pali na trogodišnjem ratnom putu Brigade, osigurali veličanstvene uspjehe i historijski ulazak u vrijeme narodne slobode i stvaralaštva«. ¹⁴²¹®

U borbama od noći 4. i 5. aprila do posljednjih gubitaka na obroncima Zagrebačke gore 10. maja, 1. lička proleterska brigada je imala 338 poginulih, 959 ranjenih, 14 kontuzovanih i 47 nestalih. Po sanitetskim podacima od teže ranjenih umrlo ih je 38. Divizija je u završnoj ofanzivi imala 798 poginulih, 2676 ranjenih i 122 nestala borca. Prva armija JA, koja je u ofanzivu ušla sa 120.000 boraca (računajući i aprilske popune) imala je ukupno 35407 izbačenih iz stroja: 7433 poginulih, 24554 ranjena i 3420 nestalih. ¹⁴²¹ Od 22126 ranjenih koji su prošli kroz bolnice umrlo ih je 943 ili 4,26 posto. ¹⁴²²

i«¹» MRJ, 4333.III.303/3.

¹⁴²²» A VII, 800, 12-1/10 do 12-79/10; IVMNID - ASS, k. 43, 44 i 45 (podaci o Prvoj ličkoj brigadi); Anka Petrović, Gubici u ljudstvu u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije, zb. *Za pobeđu i slobodu*, knj. 9, 209.